

HILDA SABBO

HÄVING

HILDA SABBO

HÄVING

TALLINN «OLION» 1990

91 (E)
S 05

Kujundanud Peeter Urtson
Fotod ja dokumendid arhiivist ja eravaldusest

Sabbo, H.

S 05 Häving. — Tln.: Olion, 1990, 80 lk., ill.

ISBN 5—460—00019—X

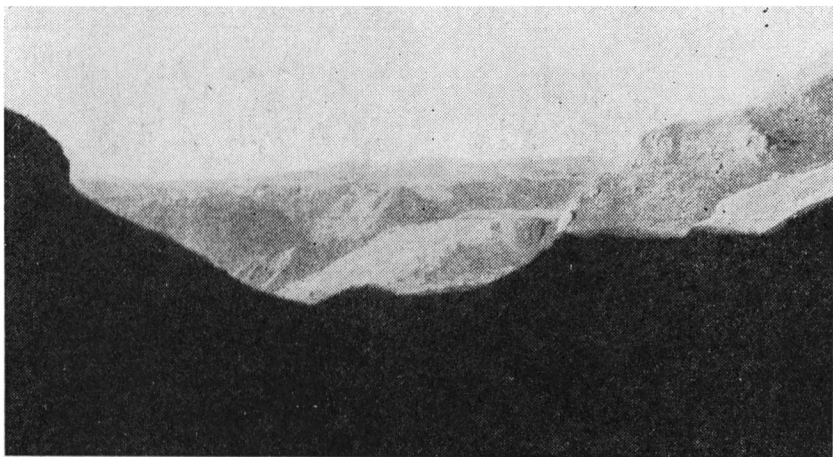
Selles raamatus jutustavad meedik Hilda Sabbo ja ajaloolane Arnold Takkin, mõlemad Kaukaasias represseeritud eestlaste järeltulijad, kunagi Elbruse jalamil rajatud Uus-Eesti küla hävingust. 28. juulil 1938 ära viidud Uus-Eesti küla meeste traagilisest saatusest saame teada omaste mälestustest ja vangilaagrist saadetud kirjadest. Illustreeritud fotode ja dokumendikoopiatega.

S 0503020500—097
906(15)—90 Tellitud

26.89(2E)

ISBN 5—460—00019—X

© Liidueestlaste Selts, 1990

Uus-Eesti külast oli näha Elbruse tipp

LUGEJALE

*Edasi ei saa —
Elbrus on ees.*

Rahvasuust 1868

Põhja-Kaukaasias Elbruse jalamil rajati 1923. aastal Uus-Eesti küla. Selle eellooks on esivanemate väljarändamine möödunud sajandi keskpaiku.

Nõukogude Venemaal hävitati hiljem enamik eestlaste külasid. Selles väikeses raamatus kirjeldame Uus-Eesti küla hävingut.

Pöördume lugejate poole palvega koostada ka teistes eesti külades represseeritute nimekirju jäädvustamiseks nendest mälestus.

HILDA SABBO
ARNOLD TAKKIN

UUS-EESTI KÜLA LÜHIKE AJALUGU

See on ühe Põhja-Kaukaasia eesti asunduse saatus, väga iseloomulik totalitaarses nõukogude ühiskonnas paljudel aastakümnetel. Asundus tekkis 1923. aastal. Sel ajal tähistas suurem osa eesti asundustest Venemaal juba oma 50. aastapäeva.

Siinkohal lühike ekskurs eelnenusse.

Uue küla asutasid pool sajandit varem tekkinud Maruha ja Soriküla elanikud. Et seni on õnnestunud kontakti saada peamiselt maruhalastega, siis on eelkõige nende mälestused käesoleva loo aluseks. Uuema aja kohta on autor omalt poolt ühteist lisanud.

KAUGEL KODUMAAST

Maruha külale andis nime Maruha jõgi, mille ääres ta asus. Umbes nelja kilomeetri kaugusele jäi Soriküla. Külad ei olnud suured — mõlemas ligi 50 peret. Nad paiknesid Kaukaasia mäeaheliku otseses läheduses, mitte kaugel Zelentsükist, põhja pool Arhõzi, Dombaid, Teberdad, mis peaksid matkajatele tuttavad olema.

Esiisade teekond Eestimaalt Kaukaasiasse polnud kerge. See oli raske igapäevane omamoodi. Vähestest mälestustest võiks tuua mõne äärmuslikuma.

Kärdlast sõitis 1868. aastal Lõunasse kalevivabriku meister Kristjan Takking koos naise Liisa ja 2 poja ning 4 tütreaga. Vabriku direktor või peremees olevat keelitanud teda pikka teekonda oma suure perega mitte ette võtma, arvates, et ega tal meistrina siingi viga elada ole. Ei teagi, mis häda teda teele ajas.

Uude kohta kolimine tema perele kõige raskemaks vast ei kujunenudki. Lapsed olid juba suured ja üks tal raha ka oli kogutud.

Teine lugu on ehk vastandäärmus. Mõisamoonakas Tõnsoni Jaagup koos naise Anna ja viie lapsega asus teele, nagu mäle-

Maruha küla seosed eesti kultuuri ning oma usuga olid algul tihedad. Kai Tõnsoni leeriõpetuse Mälestuse täht 1886. a.

tatakse, kusagilt Eestimaa väikejärve kandist ühehobusevankriga. Kolmanda põlve järeltulijad teavad rääkida, et oli söidetud nii rongi kui vankriga. Rongiga võis tol ajal sõita kuni Doni-äärse Rostovini. Sealt jäi veel üle kolmesaja kilomeetri uue elukohani. See osa teekonnast kujuneski vast kõige raskemaks. Tee peal oli hobune otsa saanud. Mees meisterdanud tarbetuks osutunud vankrist kahe rattaga veoki, asunud ise ette ja «sõit» läinud jälle edasi. Suurem osa varandusest jäeti maha. Süüa, võib arvata, saadi teeäärsete külade elanikelt. Sellisest toidu hankimise moodusest on kuulda olnud ka paljude teiste väljarändajate puhul. Näljahäda ja kannatused olid nii suured, et vanem tütar Mari jäeti ühte mõisa tööle. Kui Maruhasse jõuti, oli külas veidi üle 20 perekonna. Seega olid umbes pooled veel tulemata.

Enamik eesti asunikke sai oma käsutusse küllaldaselt häid viljakandvaid maid, ent maruhalased olid endale asukoha valinud äärmiselt ebaõnnestunult: põllumaad tuli ei vähem ega rohkem kui 1 hektar pere kohta. Sellele lisaks veel 1 hektar aiamaad. Maa oli peamiselt maisi ja kartuli all.

Asunike teise põlvkonna esindajad, kes ebaõnnestunud asukohavaliku üle nurisesid, tavatsenud öelda, et küla asutajad, kelle hulgas kõige sagedamini Jakobsoni Aadamat nimetatakse, tormanud ikka lõuna poole, niikaua, kuni peaga vastu mägesid põrkasid, tagumikule kukkusid ja sinna jäidki. Teised sealtkandi eestlased olevat seda asundust «kiratsevaks Maruhkaks» kutsunud.

Enne Maruha tee ettevõtmist peatuti Kassinkas, seal elavate eestlaste juures, kus aga ruumi uustulnukatele enam ei olnud. Tuli minna kaugemale lõunasse — mägede poole, mis eestlastele seni nägemata ja mõistmata.

Veebri Liise mäletas üht vahejuhtumit grupi ränduritega sel teel. Kodus oli kuulnud või lehest loetud koledatest tuld purskavatest mägedest. Ja kui teel olles õhtu kätte jõudis, märgati tule-sädemeid lendamas. Suure kiiruga pöörduti tagasi. Seal aga selgunud, et tegemist oli täiesti ohutute jaaniliblikatega.

Järgmise retkega jõutud õnnelikult kaugemale, kuni mägi-laste asunduseni. Keegi teadis, et lõunamaade mustad inimesed pidid valgetesse halvasti suhtuma, isegi kippuvat neid sööma. Et ohtu ära hoida, otsustasid teelised kõigil näod vankrimäärdega üle vööbata. Jõutigi elusate ja tervetena asundusest läbi. Midagi polevat juhtunud. Ainult kohalikud elanikud, kes juhtusid vastu tulema, olevat naernud ja näpuga nende näidanud.

Kas need vahejuhtumid olid ka tõesti aset leidnud, kes seda nüüd enam kindlaks teeb. Kui ei, siis on see tõenduseks rändurite optimismist, sellest, kuidas nad enda arvel muhedat nalja võisid heita.

Viimasel ajal on Eestis tähistatud kunagiste väljarändajate käekäiku. Mälestuskivi avamine 12. mail 1990 Kirumpääl

Eestist väljarändamisega seonduvat püüti esmakordselt tõsiselt arutada 1912. aastal asunduste laulupeol Narvas. Püüti selgusele jõuda, kes lahkus ja miks lahkuti kodumaalt, milliseks peaks kujunema kodumaal ja võõrsil elavate eestlaste vahekord. Tartu «Postimehes» on kirjutatud: «Selleajani on laialdaselt arvamine valitsenud, et mis kodumaalt väljarännanud, see meie rahvuslisele elule enam-vähem on kadunud.» Samalaadseid arvamusi avaldati ka teistes lehtedes. Edukalt läbi viidud laulupidu on tekitanud uue arusaamise selles asjas. Sama «Postimees» arvab nüüd, et need, kes on välja rännanud «ikka meie rahvuslistest kultuurapüüetest ja ühisest kultuuraelust kui elavad rahvaliikmed osa peavad võtma. Olgu me kodumaal ehk asundustes, kõik oleme ühe perekonna liikmed, kes ühiste rahvusliste sihtide poole püüavad.»

Meie peaksime ka praegu selgusele jõudma, kui hästi see mõtteavaldus tänapäeva oludesse sobib.

Püüti veel selgusele jõuda küsimuses, kas väljarändajad esin-

davad rahva tugevamat, elujõulisemat osa või laisemat osa, tööpõlgureid. Põhiettekandes arvati, et kui väljarändamine toimub loomuliku, ülearuse tööjõu lahkumisena, siis kujutavad väljarändajad endast ettevõtlikumat, tööjõulisemat ollust. Kui aga väljarändamise põhjuseks on puudus, näljahäda, siis on «äraminejate hulgas rohkem kergemat elementi».

Ettekandes ja sõnavõttudes usutakse, et tegemist on esimest liiki rahvaga. Väljarändajad ei läinud kergelt elu otsima, kellegi poolt loodud head elu maitsma. Otsiti võimalusi oma jõu ja oskuste vabamaks kasutamiseks. Neil, kellest jutt, tuli kahel korral tühjal kohal uut elu rajama hakata, ei olnud keegi neile midagi ette valmistanud.

Uues elukohas tegeldi peamiselt karjakasvatusega. Ühes peres olnud 4 hobust, 15 lehma, 15—20 siga ja kuni 30 lammast. Teises peetud 2 nuumsiga, 2 emist põrsastega. Suve jooksul tapetud mitu kesikut, liha söödud palju. Loomadega tasutud ka kõik kohustused riigi ees. Vanemad maruhalased mäletavad oma lapsepõlvest rohkem seakarjas käimist. Muud loomad olid küla karjas palgatud karjaste hoole all. Heina tehti kasakatelt renditud heinamaal. Luhalt niidetud hein olnud madala väärtusega. Ka ei antud lehmadele mingit jõusõta. Seega oli piimasaak muidugi minimaalne.

Kaukaaslastel oli teatavasti tavaks süüa maisileiba. Eestlased muretsevad oma leiva jaoks nisu kaugemalt, põhja poolt. Seda vahetati liha vastu. Rohkem mäletatakse aga metspirnide vedamist leivavilja kasvatajatele. Ümbruskonna metsades võis pirne korjata koormate viisi. Nii sõidetigi nisu järele kahehobusekoormaga. Vahetati mõõt mõõdu vastu. Jõukamates eesti küldes nimetati maruhalasi pirnisööjateks. Pirne tarvitati peamiselt kuivatatuna kompoti või marjasupi valmistamiseks.

Esialgul harjumatu ja keeruline see elu oli, aga elati ja mitte halvasti. Ka vaimuelu ei jäetud unarusse. Külas oli ühe klassiruumiga koolimaja. Maja teises otsas elas õpetaja. Koolis käidi neli aastat ning kogu külarahvas oli ikka koolist läbi käinud. Mõned läksid tarkust juurde nõudma mujalegi. Endastmõistetavad olid näiteringid. Kasutati Eestist kaasa võetud või hiljem õpetajate toodud näitekirjandust. Näitemängu esitati kooli klassiruumis, kus seks puhuks püüne üles seati. Sealõamas ka tantsiti. Suvisel ajal olid rahva kooskäimise kohaks kaks kiigeplatsi. Nagu kodu-Eestiski.

Kirikut ei olnud. Lapsi ristimas ja noori leeritamas käis õpetaja Pjatigorskist, kus tegutses kogu Põhja-Kaukaasiat teenindav saksa—eesti luteri usu keskus. Matuseid korraldasid oma küla ärksamad mehed.

Uus-Eesti küla eelkäijad — Soriküla laulukoor 1916. a.

Niiviisi elati päevast päeva, aastast aastasse. Ja ei osatud paremat tahta ega oodata. Siis aga jõudsid kätte sündmused, mis vapustasid külaelu põhjalikult.

Kõigepealt tuli osal meestest minna Vene tsaarile maid juurde vallutama. Küla elu see esialgu palju ei mõjutanud. Enamik pääses elusana tagasi. Koju tuldi relvadega — igaks juhuks.

Suuremaid Kodusõja operatsioone seal kandis ei toimunud, sõda puudutas külarahvast rohkem riivamisi. Kõige rohkem tüli tuli naabritelt — kasakatelt —, kellega ka varem oli tülitsetud. Mäletatakse nendest aegadest ataman Škuro nime. Vaheldumisi olid külas sees kas valged või punased.

Oma «tähelepanu» osutasid maruhalastele ka bandiitide jõud. Nendes piirkondades oli oma röövretkede ja metsikustega tuntud Nevinnomõski lähedal asunud Altmäe külast pärit Pussi-nimelise mehe salk.

Eestlased hoidsid enam punaste poole kas või juba sellepärast, et kasakatega kuidagi kokku ei sobitud. Ja vana korra eest võitlemine võis rohkem jõukamate meeste asi olla. Aga maruhalased end jõukateks ei pidanud.

Kodusõda nõudis maruhalastelt ohvreid. Hukkus külanõukogu sekretär, üks erksamaid tegelasi küla elus, Aleksander Sepp. Külaelanikud meenutavad teistki traagilist lugu. Zelentsükis tapsid valged eestlasest hõbedakaevanduse inseneri Lippmaa koos abikaasaga. Nende kolm last võttis külarahvas oma hoole alla. Kõige enam oldi hädas valgekasakate salkade «külustus-tega». Püüti tabada Punaarmee teeninud mehi. Punaarmee teeninute hulgas nimetatakse vendasid Jüri ja Anton Kiiitamit, Tondle Aleksandrit, Miilmani Aleksandrit, kes olevat Kaukaasias tuntud punase väejuhi Kotšubei juures teeninud. Praegugi mäletavad Kaukaasia eestlased eriti üht kasakate aktsiooni, mille ajal nende vanemaid ja omakseid metsikult nuheldi, et teada saada, kus mehed end varjavad.

Külas peeti maha ka üks tõsine lahing. Saanud teada, et suur kasakate väesalk valmistub küla ründama, otsustanud mehed end kaitsma asuda. Samal ajal saadetud kuller punaarmeele abile kutsuma. Olnud päris korralik lahing. Punaarmee väesalk jõudis meestele appi ja kasakad pidid oma plaanidest loobuma.

Tasapisi hakkas elu jälle normaliseeruma, kuid väljavaade kasakate naabrusse jääda ei olnud kuigi meeldiv. Ja siis, 1922. aastal, pakuti võimude poolt võimalust ümber asuda sadakond kilomeetrit põhja poole, ühe Kubanimaal mahapõletatud mõisa maadele, kus põllumaad rohkem. Maaharimise võimalus meelitas inimesi. Külanõukogu esimees Miilitsa Jaan ja tema asetäitja Holmi Jaan asusid teele, et kohapeal olukorraga tutvuda. Teel sattusid nad aga bandiitide kätte. Mehed peksti metsikult läbi, kuid hukkamisest õnnestus neil siiski põgenemisega pääseda. Külarahva hulgas paistiski alati silma Miilitsa Jaan, kes valiti uue võimu esindajaks ja oli enamlaste partei liige.

Järgmisel aastal varakult läksid samad mehed, lisaks veel Assori Eduard ja Henno Kaarel, uuesti uut elupaika vaatama. See leiti täiesti sobiv olevat ja nii asuski külarahvas kohe teele. Maruhalastega ühinesid paljud Soriküla elanikud.

Elukoha vahetus ei läinud aga sugugi libedalt. Teel ründasid bandiidid rändurite voori ning võtsid ära mõned hobused. Või jälle teine, õnneks küll viimane samalalaadne juhtum: asunikud olid vaevalt alustanud elumajade ehitamist, kui ühel öösel neid juba rünnati. Mehed olid aga kavatseltavast kallaletungist teada saanud ja võtsid soovimatud külalised püssitulega vastu. Hommikul leiti küla vahelt 6 peremeheta hobust. Need anti vaesematele peredele. Mingid võõrad mehed olid käinud ka üht kaduma läinud meest otsimas.

UUT ELU RAJAMAS

Uues kohas ja uuemal ajal tekkis elavam läbikäimine muu maailmaga. Umbes 40 kilomeetri kaugusel oli Nevinnomõsski raudteejaam, kuhu peamiselt vilja veeti. Autoliikluse arenedes pääseti hiljem hõlpsamini rongile kaks korda kaugemal asuvas Armaviri linnas. Uue küla asupaika ongi õigem selle marsruudi kaudu seletada. Armaviri linnast läks tee Urupi jõe läänepoolset kallast pidi vastuvoolu lõunasse. Paremat kätt jäi silmapiirini ulatuv stepiala, vasakul, üle jõe hakkas maapind peagi tõusma.

Sõitnud läbi kolmest kasakastaniitsast, jõuti neljandani — Otradnaja staniitsani —, mis asub Armavirist 80 kilomeetri kaugusel. (Muide, poolel teel, Beskorbnaja staniitsa kohal üle jõe asub suur ja jõukas eesti küla Livonia.) Otradnajas mindigi üle jõe ja jõuti, läbinud umbes seitse kilomeetrit, 700 meetrit jõe-pinnast kõrgemal asuva uue küläni — Uus-Eesti küläni.

Küla rajati kahe mäe vahelisse orgu. Mäed olid laugjad, nii et nende nõlvadel võis maad harida. Uus asundus rajati kindla plaani järgi. Igale perele mõõdeti 50 meetri laiune krunt. Kahe-realine küla venis kahe mäe vahel 2 kilomeetri pikkuseks elukohaks 80 perekonnale. Peale Maruha ja Soriküla elanike võeti uude kohta vastu veel neli perekonda kaugemalt tulnud sõja-põgenikke.

San-Stefano lepinguga oli 1878. aastal liidetud Venemaaga Türgi ala koos Karsi linnaga. Seda maa-ala hakati asustama Venemaa kodanikega. Nii olid sinna sattunud ka eestlased, keda kutsuti karslasteks. Et türklased Esimese maailmasõja ajal oma riigi armeenlastele kohutava tapatalgu korraldasid, leidsid karsi eestlased paremaks need paigad maha jätta. Seda enam, et 1921. aastal see ala uuesti Türgi kätte läks. Mõned Karsi eestlased sattusid uude eesti asundusse.

Puust elamud ja aidad veeti uude elukohta ja ehitati seal üles. Uued hooned ehitati aga juba uudsest ehitusmaterjalist, mis metsa puudumise tõttu ainuvõimalikuks osutus. See oli saviplonn. Savile lisati suurel hulgal aganaid, segu sõtkuti hobus-tega korralikult läbi, valati vormidesse ja plonnid kuivatati päikese käes.

Külale otsustati nimeks panna Novo-Estonovka. Eestikeelse vastega oli omajagu raskusi. Ametlikes paberites oli käibel vene-keelne nimetus, külaelanikud ise nimetasid teda Uus-Eesti külaks. Teistes eesti asundustes kutsuti asundust aga ka Uueks külaks.

Läbi küla kulgev avar tänav ääristati kahe akaatsiaalleega. Akaatsiaid istutati ka õue. Nii võis küla peale kokku tulla kuni 10 000 akaatsiapuud. Suuremaks sirgunutena andsid nad külale

kauni ilme. Õiteajal oli kogu org valge ja mitme kilomeetri kaugusel alla tuult oli selgelt tunda mõnusat akaatsiaõielõhna.

Peale akaatsiate istutati peenramaale saarepuid. Muidugi ei puudunud viljapuud, millest ülekaalus olid aprikoosipuud. Kuivatatuna olid aprikoosid samuti väga magusad ja sobisid hästi kompoti või marjasupi valmistamiseks.

Kohe alustati ka maaharimisega. Maa oli siin hea, kuid seda oli taas vähevõitu — 2 hektarit iga perekonnaliikme kohta. Lisaks veel üks hektar aiamaad. Muretseti juurde tööriistu, masinaid. Kasvatati nisu, otra, kaera, maisi, päevalille ja muidugi kartulit. Oli ka kanepit, sööda- ja suhkrupeedi, aiamaal küllaltki suurel hulgal kõrvitsaid. Keskmises majapidamises oli 4—5 hobust, 2 lüpsilehma, lambaid, kanu, sigu, kuid mitte enam nii palju kui vanas kohas. Põldu künti ikka 4—5-hoburakendis. Viljalõikus käis isesidumismasinatega, millele rakendati ette juba 6 hobust. Töö oli raske, hobused pidid astuma kiiret sammu ja nad ei pidanud pikka päeva vastu. Läks vaja mitu vahetust, seejärel käis viljakoristamine ikka mitme perega koos. Elu külas hakkas hoogsalt ülesmäge minema. Maa oli viljakandev, inimestel oli tahtmist tööd teha.

Maruhast toodi ära ka koolimaja. Lisaks õppetööle käis seal jälle näitemängude etendamine, tantsimine. Suvel saadi kokku endises mõisapargis.

Küla ellu tuli aga ka midagi uut. 1927. aastal loodi seal kommunistliku noorsoo organisatsioon. Komnoorte tegevusest mäletatakse esiteks nende aktiivset religioonivastast tegevust. Tol ajal käis ikka veel rändõpetaja mööda Kaukaasia külasid lapsi ristimas ja noori leeritamas. Leeritamise ajal tõusiski komnoorte aktiivsus haripunkti, kusjuures ei saadud läbi ka liialdusteta. Tuli ette tegusid, millistest ei sobi kirjutadagi. Tehti siiski ka midagi mõistlikku — uue aja vaimus hakkasid komnoored seinalehte välja andma. See oli tõesti uus nähtus küla elus, mis rahva poolt ka head vastuvõttu leidis. Tavaliselt loeti näitemängu algust ootavale rahvale ette järjekordse numbri lugusid. Kirjutised olid enamasti humoorikad. Ikka kellegi pihta, kes oli midagi halvasti teinud või ebaväärikalt käitunud. Külas suuremaid pahandusi ette ei tulnud ning heast naljast piisas. Komnoori sel ajal veel Stalini elulugu õppima ei sunnitud ega «kulakute» peidetud leiba otsima ei aetud. Üldse on teada, et nepi tingimustes arenesid põllumajandus ja kogu maaelu jõudsalt tõusuteed.

Siis tuli põllumajanduse kollektiviseerimine. Kollektiviseerimise teemat on meil palju käsitletud, tõestust on leidnud selle vägivaldne iseloom. Ettepanek suurmajandisse ühineda tuli ka Uue küla elanikele suure ootamatusena ja vähe head töötavana.

Uus-Eesti küla ehk sealse «Uue Tee» kolhoosi rahvas kogunes uue kombe kohaselt 1930. aastal enne põllutööde algust küla keskele koolimaja juurde põllutööriistade ülevaatusele

Kuid oli keegi, keda kollektiviseerimine isegi ahvatles. See mees oli Eduard Assor. Ta oli pärit Tartu lähedalt, põgenenud 1918. aastal Eestist Saksa okupatsiooni eest. Tal oli metsandusalane haridus ja ta tellis mitmesuguseid põllumajanduslikke ajakirju. Vist esimesena külas muretsetes Assor raadiovastuvõtja. Teraselt jälgis ta kõike, mis ühiskonnas, riigi majanduses, teaduses ja eriti põllumajanduse arengut käsitlevas kirjanduses uudist oli. Mäletan õhtuid, mil naabrimehed vaba aega leidsid ja tema plaane suurmajandi võimaluste kohta kuulasid. Joonistati skeeme, kuidas põllumaad paremini kasutada, kuhu loomalaudad, töökojad ja muud vajalikud hooned rajada.

Esimene ühinemiskatse tehti 1928. aastal. Mitu peret ühines artelliks. Ka Assor osales selles. Artelli kuulusid omavahel sugulussidemeis olevad majanduslikult tugevamad ja töövõimelisemad perekonnad. Võib-olla loodeti kasutada riigi poolt lubatud soodustusi, mis uute ettevõtmistega alati kaasnevad. Artell siiski lagunes, enne kui midagi ära teha oleks suudetud.

Asi läks tõsiseks 1929. aasta sügisel. See oli kulakuks tegemise aeg. Algul loodi suur hulk väiksemaid kolhoose, seejärel ühendati need kaheks kogu küla haaravaks kolhoosiks ning lõpuks liideti needki. «Loodi», «liideti» — see tähendab, et kogu protsess toimus kõrgemalt poolt tulevate korralduste järgi. Seesmist arengut selles suunas ei olnud.

Kõigesse sellesse suhtuti küllaltki rahulikult, ka tõsisemat survet polnud esialgu ei maksude ega küüditamise näol. Mingil määral kergendas seda ümberkorraldust ka maaomandi puudumine — elati ju alles mõne aasta eest riigi käest tasuta saadud maal.

Uus-Eesti küla algkooli õpilased 1930. aastal

Kollektiviseerimise ajaloo käsitlustes Nõukogude Liidus, nii tõsisemates uurimustes kui populaarteaduslikes kirjutistes, aga ka ilukirjanduses on palju tõestusi ägedast klassivõitlusest külas kollektiviseerimise ajal. Ühe küla vastupidised kogemused ja tähelepanekud on muidugi puudulikud suuremate üldistuste tegemiseks, kuid arvestada tuleks neid ikka. Muidugi peab silmas pidama, et tegemist on kogu Venemaa ja ka antud piirkonna jaoks olulise erandnähtusega, isesuguste traditsioonide ja töökspidamistega saarekesega — eesti külaga. Mäletan hästi, kuidas isa, söidutanud üht järjekordset rajooni volinikku, naerdes jutustas, kuidas too oli mõisapargile lähenedes revolvri kabuuri avanud ja pargi kohal revolvri hoopis välja võtnud. Nähtavasti oli maale saadetavaid volinikke liialt hirmutatud peaaegu vältimatu vajadusega end vaenlase rünnakute eest kaitsta.

Juhtus külas ka midagi tõsisemat. Ühel volinikul tekkis koosoleku ajal vajadus välja minna. Ei läinud kuigi palju aega, kui pääses lahti kole kisa ja lärm: meest olla tulistatud. Uskumatu lugu, aga volinikul oli kuuliauk reies ja verd kõik kohad täis.

Klubihoone Uus-Eesti külas, kus tegutsesid näite- ja rahvatantsuring, laulukoor, puhkpilliorkester ning lasteringid. Hoones paiknes ka raamatu-kogu. 28. juuli öösel 1938 koguti siia saali arreteeritud külamehed ja üks naine — Maria Assor

Intsident lahenes siiski ilma pahandusteta. Mees oli küll püüdnud tõestada, et teda tulistatud, kuid arstid veensid uurijaid: põletusjäljed haava ümber näitasid, et relva laskeava pidi olema otse vastu paljast reit. Tõenäoliselt oli pauk väriseva sõrme puudustest ootamatult lahti läinud.

Esimesed kolhoosiaastad olid rasked. Ja mitte ainult sellepärast, et iga algus on raske. Raskused, võib öelda, olid planeeritud. Kogu Lõuna-Venemaale kujunes traagiliseks aastavahetus 1932/1933. Ukraina sündmustest on meil üht-teist kirjutatud. Samasugune olukord oli ka Kubanimaal, Stavropoli kraisis ja Donimaal.

Tuli korraldus ära anda kogu teravili, ka mais, oad, herned. Veendumaks selles, et midagi varjatud pole, saadeti külalpidi käima peamiselt komnoori ja sunniviisil ka teisi. Sepad olid valmistanud terava otsaga pikad orad, millega torgati läbi kõikvõimalikud panipaigad. Kohalikel võimumeestel oli vist ka mingisugune võimalus sündmuste käiku mõjutada. Uues külas olukord just kõige hullemaks ei kujunenud, ümbruses aga inimesed lausa

Uus-Eesti küla puhkpilliorkester umbes kaks aastat enne repressioneerimist, 20. aprillil 1936

nälgisid. Suured kasakastaniitsad jäid tühjaks. Sel ajal suhtuti kasakatesse eriti umbusklikult. On teada traagiline lugu, kuidas pärast toiduainete ärakorjamist piiras sõjavägi staniitsa sisse ega lasknud sealt kedagi enam välja. Selle loo jutustajal õnnestus pääseda ühe mägilase abiga, kes selle eest hobuse sai. Kuulda on olnud ka teistest samalaadsetest juhtumitest. Uues külas liikus palju kerjuseid, kel vaevalt veel hing sees oli, kuid kõiki ei suudetud toita.

Põhjalikud muudatused kolhoosi elus tulid kuidagi järsult. 1934. aastal oli hea viljasaak. Normipäevade eest antud viljast jätkus mitmeks aastaks. Tarbekaupade terava puuduse tingimustes oli nii mõndagi vajalikku võimalik saada vilja eest. Suureks uudiseks oli hulga jalgrataste ilmumine küla tänavale. Varem oli neid vist üksainus. Kõige hinnatavam oli aga kindlasti inimeste uus suhtumine kolhoositöösse. Parem töö andis ka paremaid tulemusi. Hommikuti rutati üksteise võidu põllule, et töötas kätte saada. Hilinejad võisid ka ilma tööta jääda.

Kolhoosi elu ja küla väljanägemine muutusid silmanähtavalt. Seda seostatakse Eduard Assori kolhoosi etteotsa astumisega.

Uus-Eesti küla õmbluskursused 1932. a.

Ehitati ajakohane loomalaut, sigala, kaks hobusetalli, aeti püsti tuuleturbiin, mis pani liikuma masinad töökojas. Ja lõpuks ehitati suur, ütleks isegi, imposantne klubihoone, kuhu mahtusid ka raamatukogu ja kolhoosi juhatuse ruumid. Lõunamaa pimedatel öhtutel helkisid klubi suured aknad küllaltki uhkelt. Kavandati küla elektrifitseerimist. Oli muretsetud materjal veetorustiku rajamiseks loomalautadesse. Küla ilmet taheti veel kaunimaks muuta. Osteti defitsiitset lauamaterjali, et ehitada ühesugused nägusad tarad.

Statistikat majanduslike näitajate kohta ei ole. Mälestuste järgi võib ligilähedase ettekujutuse sellest siiski saada. Lehmalt lüpsiti vahel kuni 15 liitrit piima päevas, kuid seda kindlasti mitte igas peres. Sõnnikut anti ainult kartulipõllule nii kolhoosis kui ka oma aiamaal. Suurem osa sõnnikust läks kütteks. Eelmisel aastal väetist saanud kartulipõllult oli sügisel kogutud kuni 50 ts nisu hektari kohta. Väetamata põllul oli heaks saagiks juba 18 ts. Kolhoosi veisefarmi rekordiks peeti 3000-kilogrammist piima aastatoodangut lehma kohta, kuigi on neidki, kes väidavad, et päevas saadud kuni 22 liitrit piima.

Põhjalikult muutus küla vaimuelu. Noored hakkasid tegelema

Küla noored rajooni spordivõistlustel 1938. aasta 2. mail Otradnaja staaniitsas

neile seni tundmatuga. Levis malemäng, millest varem aimugi polnud. Õtuti käisid hoogsad male-kabe-doomino-piljardilahingud. Lehitseti ajalehti. Ilmus võrkpall, mida varem ei olnud keegi näinud. Primitiivse, enda tehtud palli tagaajamine asendus juba küllaltki korraliku jalgpallimänguga. Meeskond sai vajaliku vormiriietuse ja varustuse. Treenerit küll ei olnud, aga mängiti raamatureeglite järgi. Käidi ka rajoonis ja isegi kraisis võistlemas.

Uude klubisse ehitati püsiv lava. Keegi läbirännanud eestlastest kunstnik kujundas maaklubi jaoks küllaltki korralikud dekoratsioonid kahes variandis. Äsja loodud puhkpilliorkestrile ehitati lavaalune ruum nagu korralikus teatris.

Kuni 1937. aastani oli külas neljaklassiline eestikeelne algkool. 35 kilomeetri kaugusel Livonia külas oli 7-klassiline eestikeelne mittetäielik keskkool. Seal võis kohata õpilasi Musta mere

äärsetest eesti küladest, aga ka mitusada kilomeetrit põhja pool asuvast Esto-Haginskist. Küllaltki paljud külanõored läksid edasi õppima Leningradi Eesti Pedagoogika Tehnikumi.

Loeti Leningradis väljaantavaid eesti ajalehti ja ajakirju, samuti ilukirjandust. Palju oli säilinud emakeelset lugemisvara veel vanast ajast. Küla vaimuelu oli täielikult eestipärane, püüti esitada isegi eesti rahvatantse. Ka selles osas oli suudetud midagi põlvest põlve edasi anda.

Eluga oldi rahul iga kandi pealt. Arvati isegi, et vanaviisi ei oskaks ega tahakski enam elada. Paraku oli tekkinud liialt terav kontrast ümbruskonna kolhoosidega. 1937. aasta suvel viljapeksumasina juures puhkenud tulekahjuga seoses arreteeriti Assor. Inimesed uskusid siis veel õiglusse ja kirjutasid üksmeelselt alla Maria Assori pöördumisele võimude poole tõestusega, et Assor pole selles kõiges vähemalgi määral süüdi. Ja tuli ei tekitanud ka märkimisväärset kahju kolhoosile. Vastuseks teatati, et esimeest peetakse kinni hoopiski tõsisematel põhjustel kui see õnnetu tulekahju. Mees jäigi kadunuks.

Aastalõpupeol tabas küla teine pahandus. Klubi laval etendati näitemängu mingil vanast ajast pärit teemal. Ühes episoodis pakkus Miilmani Martin rändkaupmehena ostjaile huvitavat lugemist. Lehitades õhukesevõitu raamatut pea kohal, pöördus ta valju häälega saali poole: «Rutake ostma! Raamat verisest röövlisalgast ja tema julmast pealikust!» Raamatu kaanel oli aga selgesti nähtav J. Stalini nägu. Nüüd, uuemal ajal, võinuks see lugu kerge nalja pähe minna, aga tol ajal pandi seda pahaks. Koos õnnetu «kaupmehega» kadus nagu vits vette klubi juhataja Linaski Jaan.

LAMMUTAMINE

1938. aasta 28. juulil märkasid küla elanikud mõisapargi varjust suurt veoautode kolonni. Tol ajal oli võimudel pidevalt kiire riigile määratud vilja äravedamisega. Seepärast see autokolonn erilist huvi ei tekitanud. Arvati, et küllap nad ise teavad, milleks olid siia tulnud. Pingsale tööle vaatamata oli noortel tavaks saanud igal õhtul klubis koos käia. Ka seekord oldi seal. Märkamata olid aga majja ilmunud mingid vormikandjad mehed. Nõuti ruumide vabastamist, sest sinna pidi paigutatama mingisugune sõjaväeosa. Minki laiali, kuid jäädi klubi lähedusse, et näha, mis seal toimuma hakkab. Kuid sealtki käsutati noored ära.

Hommikul, kui jälle tööle rutati, selgus, et igaühel oli kas isa või ka vend öösel ära viidud. Noored sellest suuremat numbrit

ei teinud — liialt tobe tundus see kõik olevat. Oldi küll teadlikud «rahvavaenlaste» jälitamistest ja karistamistest riigis, aga see toimus seal ülevalpool poliitikasfääris, millega maameestel midagi pistmist ei peaks olema... Rakendati hobused ette ja sõideti viljakoormatega raudteejaama poole.

Naistega oli olukord teine. Neile ei mahtunud kuidagi pähe mõte, nagu elataks kõige demokraatlikumas riigis, kus valitseb õiglus ja ainult õiglus. Nad lähtusid oma käitumises sellest, mis oli juhtunud. Masendustunne süvenes seda enam, et mõnel neist õnnestus klubi akende juurde pääseda ja ruumis toimuvat näha. Mehed olid kõik tihedalt üksteise vastas põrandal istunud, pea põlvede vahel. Mitte midagi head lubav olukord!

Hiljem selgus, et ära oli viidud 96 inimest. See on keskmiselt üks inimene perekonna kohta. Alates umbes kahekümneaastasest. Igast perest polnud meest võtta. Peaaegu 70-aastane Karl Holm läks aga koos oma kahe venna ja pojaga, tema vend Johannes nelja poja ja kahe väimehega. Peale külanõukogu esimehe Ivanenko ja partorg Umnovi oli alles jäänud 5 meest.

Ära viidi ka üks naine — Assori Maria. Neilt jäi maha kaks poega, 10- ja 8-aastane. Noorem suri mõne aasta pärast. Vanem, Endel, teenis hiljem Kohtla-Järvel välja teenelise kaevuri aunimetuse. Ainult nelja mehega õnnestus omastel hiljem luua side. Teised kadusid jäljetult. Pärast NLKP XX kongressi said naised oma järelepärimistele vastuseks teate meeste surmast laagris, kusjuures iga kord oli antud kahtlaselt täpne, mõnikord küllalt keeruline diagnoos, nagu oleks seda teinud soliidne professorite konsilium. Muide, nüüd perestroika ajal on kõik, kes uuesti oma sugulaste saatuse kohta järelepärimisi teinud, saanud teate, et mehed on hukatud. Nähtavasti oli NKVD-l mitte ainult üldine «rahvavaenlaste» kahjutuks tegemise plaan, vaid plaan iga paragrahvi kohta. Meie meestega täideti kõige ohtlikumate vaenlaste kahjutuks tegemise plaani.

Inimeste arreteerimisi, kinnipanemisi oli ka varem olnud. Sellega oldi nagu harjuda jõutud. 1929. aasta massilise kollektiviseerimisega seoses hakkasid karslased ja nendega koos mitmed teisedki taotlema Türgimaale sõitmise luba, et sealt edasi Eestisse pääseda. Räägiti ka Eesti Vabariigi konsuli toetusest selles asjas. Lugu lõppes sellega, et kolm aktiivsemat aktsiooni korraldajat kinni pandi: üks viieks, kaks kolmeks aastaks. Hiljem läks üks mees — Kiitami Anton, kes pärast lühiajalistel veterinaariakursustel käimist kolhoosis loomi tohterdas, — mõneks ajaks istuma süüdistatuna loomade haigestumises brutselloosi. Ühel kevadel oli rahe maisipõldu kahjustanud. Ettenähtud korras kanti aktiga see osa põllust maha. Kuid suve jooksul mais paranes ja

andis süüsel küllalt korraliku saagi, mis kolhoosirahva vahel ära jaotati. Selles nähti riigi petmist ja jälle oli üks kohtuprotsess tulemas. Kolhoosi juhtkonda kuulunud Viru Aleksander, Assori Eduard, Raadiku Martin ja Kopli Kaarel leidsid parema olevat peitu minna.

Oli veel mitmeid teisi kohtuga ähvardusi, mis muutusid nii sagedaks, et neid enam tõsiselt ei võetud ja süüalused enamalt jaolt end võimude eest varjama hakkasid. Ka võimude suhtumine kõigest sellesse ei olnud kuigi tõsine, sest mõne aja pärast, kui mehed jälle välja tulid, ei tundnud nende vastu enam keegi huvi. Nüüd, mil peaaegu öö otsa mehi küla peal kokku veeti, oleks võinud suurem osa neist eelmiste kogemuste alusel end kõrvale hoida, kuid seda ei tehtud, sest keegi ei tundnud endal vähematki süüd. Ainult kolm noormeest varjasid end ja pääsesid õnnelikult. Mõni mees, kes esimesest haarangust olid välja jäänud, ootas rahulikult kodus seni, kuni uuesti järele tuldi ja ära viidi.

Aastaid hiljem, pärast sõda, juhtus loo algul nimetatud Holmi Jaani poeg Aleksander Holm, kes külakoolis õpetajaks oli, kuulma rajooni õpetajate konverentsil kahe mehe vestlust, kus keegi andis selgitust läheduses oleva eesti küla kohta. Jutt käinud sellest, kuidas need eestlased valmistanud relvastatud väljaastumist nõukogude võimu vastu. Relvi olevat neile toodud lennukiga Eestist. Julgeolekumehed aga paljastanud vandenõu õigeaegselt ja likvideerinud selle nõukogude võimule ohtliku vandenõu.

Uues külas oli tõesti kord lennuk käinud. Keegi Krasnodari purilendur tahtnud omapärast rekordit püstitada — ületada krai piir kõige kaugemas punktis. See tal ei õnnestunud. Ta maandus 3—4 kilomeetri kaugusel Stavropoli krai piirist Uue küla juures. Talle tuli Krasnodarist järele väike õppelennuk U-2.

Kuidas elati külas pärast seda juulikuu pogrommi? Elati eelkõige lootuses, et «arusaamatus» peagi lahenduse leiab ja mehed koju tagasi tulevad. Töö pidi aga tehtud saama nii kolhoosis kui isiklikus majapidamises. Kolhoosi eluolu läks halvemaks mitte ainult meeste äraviimise tõttu. Assori arreteerimise järel sai kolhoosi esimeheks Gavriila Umnov, kolmeliikmelise parteiorganisatsiooni sekretär. Ta oli üles kasvanud eesti külas ja valdas eesti keelt. Mõni aasta enne esimehe ametisse asumist oli ta kirjaoskajaks saanud. Suurt majapidamist asus juhtima mees, kes polnud ise endale väikestki majapidamist luua suutnud. Tema juhtimisprintsip oli ülevalt tulevate korralduste täpne täitmine. Selliseid mehi soovitigi majandite esotsas näha. Ja just sellised mehed võtsid kogu Nõukogudemaa põllumajanduse juhtimise enda peale, olles tööriistaks kõrgemate juhtide käes, kes maa põllumajanduse laastasid. See on kõigile hästi teada.

Ometi polnud Umnov see kõige halvem võimalus. Hiljem, pärast sõda, juhatas kolhoosi sõjaväest demobiliseerunud meditsiiniõde, kellel põllumajandusest aimugi polnud. Siis oli veel üks mees, kes lubanud kolhoosnikele rängalt kätte maksta selle eest, et nad teda alles kolmandal korral võimude survele endale esimeheks valisid.

Kõigele vaatamata oli olukord kolhoosis ning ka kolhoosnike endi elujärg tunduvalt parem kui naabritel. Kopli Linda meenutab kolhoosi loomafarmi tegevust. Farmis olnud umbes 200 looma, neist lüpsilehmi 60 ümber. Ühel aastal pärast sõda oli eriti raske söödaga. Et loomi ületalve pidada ja ka piimanormi täita, ajasid naised loomad läbi sügava lume koristamata jäänud maisipõllule. Maisilehed ja varte pehmem osa sobivad päris hästi loomasöödaks. Teiselt põllult, kus maisitõlvikudki koristamata jäid, käidi salaja vasikatele toidulisa toomas. Keegi oli aga võimudele sellisest ühisvara riisumisest ette kandnud. Peagi oli komisjon kontrollimas. Külanõukogu esimees, kes lakka peidetud maisi otsima läks, tuli sealt tagasi teatades, et ei leidnud midagi. Maisi oli tegelikult lakas küllalt. Esimehel hakkas vist naistest kahju — igaüks neist oleks vähemalt 18 aastat saanud.

Kogu kolhoositöö ja riski eest ei saadud aga tasuks midagi. Elati oma isiklikust majapidamisest. Igal perel oli vaid lehm, siga, lambad, kanad, aiamaa. Siin pidi oskuslikult majandama, kõike hästi arvestama, et välja tulla. Krooniline puudus oli heinast. Kolhoosist polnud midagi võtta. Heina sai naabruses asuvast loomakasvatussovhoosist. Sovhoos vahetas heinamaad noorkarja vastu: pool hektarit heinamaad — üks vasikas. Nii lahendasid kolhoosnikud heinaprobleemi. Ka sovhoos oli omadega mäel. Heina oma loomadega suurt ei tehtud, kuid 1. jaanuarini, aruannete esitamise tähtpäevani, peeti kari üleval. Kevadeks suurem osa loomadest hukkus, aga suvel saadi jälle kolhoosnike vasikatest uus täiendus ja järgmisel 1. jaanuaril oli jälle aruanne ažuuris*, võib-olla mõni loom veel rohkemgi, et oleks näidata edasiminekut.

Võid toiduks palju ei kasutatud, see müüdi turul maha. Oli ju rahagi vaja. Munade vastu sai kooperatiivist veidi riiet. Peamine, millest tollal elati, oli kartul. Kartulil oli tähtis koht eestlase toidulaul ja ka raha hankimisel. Naaberkülades pandi aga paremal juhul kevadel maha ämbritäis kalli hinna eest ostetud seemnekartulit. Saak, võib arvata, oli septembriks otsas.

Eestlased vedasid kartulit sadade kilomeetrite kaugusele, et seda kallimalt maha müüa.

* Joones.

Taoline elu nõudis suurt füüsilist ja vaimset pingutust. Raske oli. Maainimese elu pole aga kunagi nii väga kerge olnud. Raskusi on alati ületatud mingisuguses lootuses, vahetevahel ka õnnehetki tundes. Siin oli aga inimeste elu ja õnnelootus juba vägi-vallaga hävitatud. Töö oli muutunud tõeliseks sunnitööks, elu oli õigusteta ja rõõmuta orjaelu. Sõda oli needki vähesed mehed, kes olid juba peale kasvanud, kodudest välja kiskunud, mööda maailma laiali paisanud. Naiste elu läks järjest raskemaks ja lootusetumaks. Üksteise järel hakati külast lahkuma. Mindi igasse kanti. Rohkem tõmbas aga Eestimaa poole. Usuti, et seal saab kodusem olema. Oli ju seni eesti keele ja eesti kultuuri keskkonnas elatud. Üks suurem lahkumine oli 1976. aastal, mil Adavere sovhoosi mehed tõid sealt ära grupi mehhanisaatoreid.

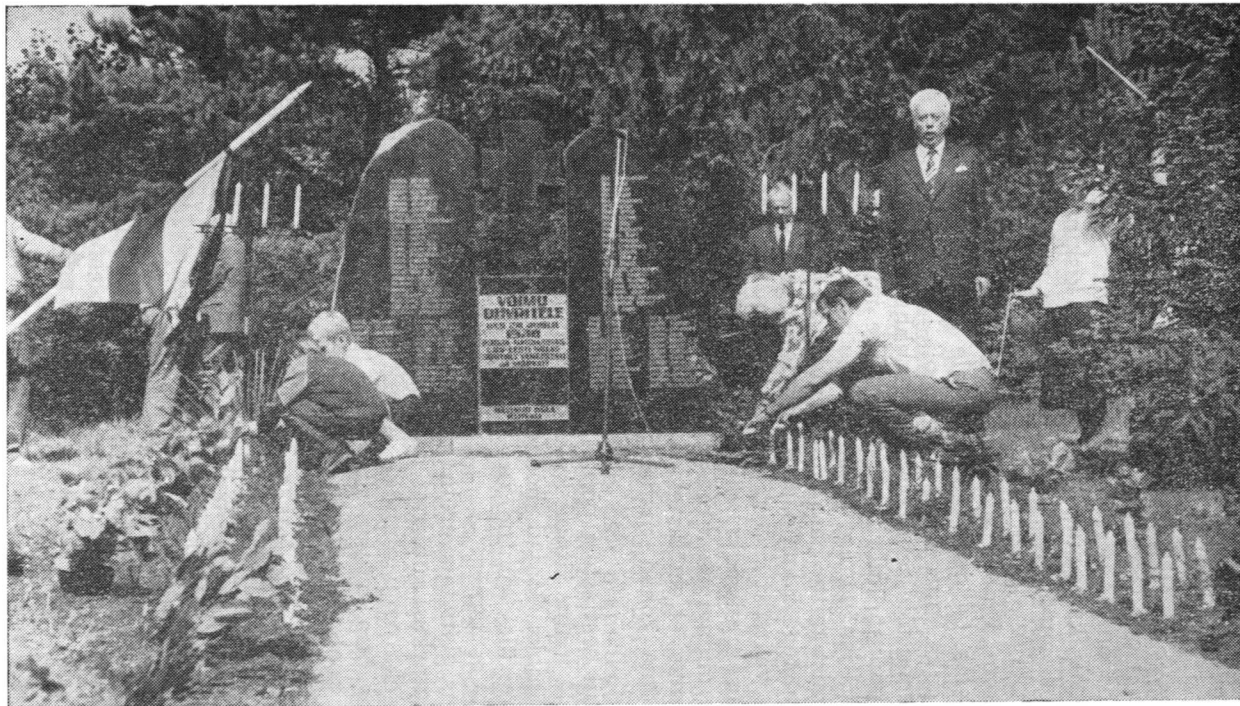
Eesti asundust ümbritsenud kohalike inimeste elu, otsustades elumajade väljanägemise ja muude hoonete järgi, võis enne kollektiviseerimist mitte halb olla. Kuid nad ei suutnud nähtavasti uute tingimustega kohaneda. Kümnete aastate jooksul ei suutnud nad kartuli väärtust õigesti hinnata. Kogu aiamaa, millest eestlased peamiselt elasidki, oli neil õunapuude all. Aga õuntega polnud seal midagi peale hakata. Ikka visamalt levis nende hulgas veendumus, et eestlastel on paremad maad käes. Ja kui eestlased olid oma kohad maha jätnud, tulid sinna naaberrahva pered.

Nüüd, mil eestlastest põliselanikud on külast viimseni lahkunud, on selle maha jätnud ka vene rahvusest uustulnukad. Küla jäi üldse tühjaks. Majad, hooned lagunesid või lõhuti. Osa küla asupaigast on üles küntud, osa umbrohtu kasvanud, nii nagu see oli enne küla asutamist.

Küla, kus elati täisverelist elu, tehti tööd ja lõbutseti, koguti kooli- ja elutarkust, unistati paremast elust ja usuti selle saavutamisse, poleks nagu olnudki. Ainult kui keegi veel sinna meie «suure mäe» otsa satuks, siis võiks ta sobiva ilmaga endistviisi näha lõuna pool valendavat Elbruse mäetippu, edelas Kaukasuse mäeaheliku valendavat saeharja ja all, lääne pool nagu peopesal mitme kilomeetri pikkuselt jõe ääres asuvat Otradnaja staniitsat — rajoonikeskust, kus turul käidi, riigipoodidest vahel midagi osta sai, arstiabi leiti ja kus paiknes kõige lähemal asuv võim, kes rahvast valitses ja lõpuks kõik hävitas.

Kirjutises kasutatud mälestusi küla elust on jaganud Riisenkamfi Jekaterina, Holmi Loviisa, Miilitsa (Sepa) Emilia, Kopli Linda, Kangru Elsa. Suur tänu neile!

ARNOLD TAKKIN

28. juulil 1990 avati Tallinnas Pärnamäe kalmistul mälestussammas võimu ohvritele Uus-Eesti külast.
P. Kaldoja foto

1938. AASTA 28. JUULI

*Mida mäletavad lapsed?
Mida meenutavad naised?
Millest kirjutasid vangid?
Millest rääkisid endised vangid?*

Püüan anda represseeritute ja nende lähedaste mälestuste põhjal lühiülevaate oma armsa Uus-Eesti küla rahva suurest õnnetusest 28. juulil 1938 ning sellele järgnenud piinadest ja muredest. Need olid iseloomulikud kõigi kolmekümnendatel aastatel Nõukogude Venemaal elanud eestlaste saatusele.

Häving oli kõikjal.

Tallinnas Pärnamäel on püstitatud mälestussammas:

VÕIMU OHVRITELE,

kes 28. juulil 1938. aastal Põhja-Kaukaasias Uus-Eesti külas süütult vangistati ja mõrvati.

Hävinud küla rahvalt

MIDA MÄLETAVAD LAPSED?

HILDA SABBO:

Kaukaasia suveööd on pimedad. Kõrgel taevas säravad küll tähed, aga on pilkaspime, kuni kuu ei ole veel tõusnud. Taevast ei ühtki pilve, ümberringi soe ja vaikne.

1938. aasta 28. juulil oli sama pime ja vaikne öö. Päevatööst väsinud, läksid naised koos lastega varakult magama. Mehed olid koristustöödel, vooris riigile vilja viimas, osa mägedes loomi karjatamas ja talveks heina tegemas. Noored kogunesid õhtul klubisse tantsima, komsomol kutsuti koosolekule — päev oli tavaline nagu alati, kuid öö enam tavaline ei olnud.

Kui ma tugeva kloppimise peale olin ärganud, jooksin ukse juurde. Kartsin, hoidsin ehmunult ema särgisabast kinni. Ukse taga oli kohutav kisa. Ema ei saanud aru, kes seal on. Kui ema ukse avas, selgus, et oli tema vennanaine kolmeaastase poja ja

kahekuiise tütreaga. Ta teatas nuttes, et Adolf* viidud ära. Adolf oli veel öelnud, et mingi Salme** juurde. Köögiaknast nägime, kuidas autotuled süttisid ja auto edasi liikus.

Ena ja onunaine läksid välja, mina jäin onulastega koju. Kartsin miilitsaid, sest olin vaid kaheksa-aastane. Ena ja onunaine käisid küll aeg-ajalt kodus. Meil käisid ka ümbruskonna naised, kes olid kõige külas toimuvaga kursis. Ena arvas, et kuna Albertit*** ei ole kodus (on vooris), ehk jääb ta alles. Varsti aga kuulsime, et oli sõidetud vastu kõigile neile, kes vooris või mägedes. Külanaistelt sain teada: kõik viiakse klubisse, neilt võetakse püksirihmad ja korjatakse püksinööbid ning saapapaelad ja et mehed on klubipõrandal põlvili. Naised olid seda pilti aknast näinud.

Veel arvas ena, et vanaisa on 63-aastane ja loomadega mägedes, et vast jääb temagi alles. Kuid ei jäänud, ka temale mindi järele. Seal mägedes oli veel palju külarahvast, kes hoolitsesid loomade eest ja tegid talveks heina.

Olin teiste lastega magamistoas voodis, väiksemad olid ka ärkvel, nutsid tihti. Mina aga jälgisin, mis külas toimub, mis saab edasi. Sain teada, et isale olid miilitsad vastu sõitnud. Nähes autotulesid teisest külaotsast lähenemas, jooksin tänavale — ise ikka hirmul — ja karjusin: «Isa!» Arvasin, et ta lastakse koju, kuid ei lastud. Ükski auto ei peatunud.

Rohkem ma isa ei näinud. Pärast seda hommikut, kui ta oli oma truude hobuste Kimmeli ja Marusjaga vooi läinud, kerges riides ja paljajalu. Saatsime teda, nagu oleksime ette teadnud, et viimast korda viimasele teele. Teda ei toodudki külast läbi, vaid viidi teelt otse vanglasse. Ta oli 37-aastane, lihtne, heatahtlik põllutöeline, minu hea isa Albert Sabbo. Ta viidi ära koos kahe vennaga.

Hommikul vara, oli veel videvik, läksin pioneerilaagrisse, kus suviti olid koolilapsed. See asus mäe peal mõisapargis. All orus oli küla. Maisipõllu vahel tuli vastu üks auto, mis sõitis küla poole. Nähes autol miilitsaid, jooksin peitu ja läksin nuttes põldude vahelt surnuaia poole.

Pioneerilaagri ümber oli vaikne, maja uks kinni, aknad seestpoolt kaetud tekkidega. Koputasin kõvasti aknale. Kõik magasid. Kui uks lahti tehti, hüüdsin: «Miralda****, tule koju laste juurde!

* Hilda Sabbo onu Adolf Holm.

** Hilda Sabbo ena Salme Sabbo.

*** Pereisa Albert Sabbo.

**** Onunaise õde Miralda Albok.

Tädi läheb Otradnasse* süüa viima. Meie isad viidi kõik öösel vangi.»

See kõik oli minu jaoks kohutav, sest olin selle öösel juba üle elanud. Aga need kaheksa- ja kümneaastased lapsed siin said sellest teada alles nüüd. Igaüks tegutses nii, kuidas mõistis, sest täiskasvanuist ei olnud sel ööl laagris kedagi. Arvatavasti kardeti siin juba õhtul midagi. . . . Kes haaras teki, kes padja, kes kleidi. Lapsed jooksid mõisamäest alla, hirmunult nutu ja kisaga igaüks oma koju. Ajutine õnnelik lapsepõlv oli lõppenud.

Tulime kolmekesi: Miralda, mina ja veel keegi. Nad rääkisid: «Õhtul olime vagunis, mänguruumis, kui autod siia sõitsid. Me kartsime väga. Hiljem läksime magamistubadesse, panime aknad kinni, sest väljas kõndisid miilitsad. Edgar** ütles, et täna viiakse ära meie isad ja tal hakkas väga halb. Andsime talle esmaabikapist südamerohutu.»

Miralda jäi lastega meile, mina läksin lasteaeda, ema pidi koos teiste naistega minema põllule tööle. Osa naisi läks Otradnasse, kus asus vangla, kuid sealt nad midagi teada ei saanud. Söögikraami vastu ei võetud. Kellegi kaudu olid mehed saanud naistele saata sõna, et mingi koju laste juurde, pered saadetavat järele.

Meil kodus oli kaua suhkarikott*** valmis. Aga keegi pidi sügiseks ju koristustööd lõpetama. Seda pidid tegema naised ja lapsed. Sellest ajast algas meil võitlus ellujäämise nimel — «õnnelik lapsepõlv».

Päeval oli lasteaias segadus: tädisid oli vähem kui tavaliselt, vaid kokatädi Maria ja tädi Loviise, suuremad lapsed hoidsid väiksemaid. Tädidest oli osa Otradnas, osa põllul. Pioneerid olid alati fanfaarihelide ja trummipõrina saatel marssides hommikust sööma tulnud, täna tulid nad vaikselt ja nuttes.

Kui tädi Arella Otradnast koju jõudis, rääkis ta meile oma loo. Kui naised teada said, et kogu pere ära viiakse, kiirustasid kõik koju, et toidukraami kaasavõtmiseks valmis panna ja riidekompsud teeleminekuks kokku siduda. Tema ise arvanud, et vast lastakse mehed siiski koju. Ta tundis üht NKVD meest, kelle nimi oli Ivan, ja läsksi tema juurde koju lootuses abi saada. Sealt tädi Arella kuulis, et see olevat üks rahva väljasaatmisi, aga kuhu saadetakse, seda ei tea keegi. Mees teadnud veel öelda, et öösel viiakse mehed minema. Tädi oli NKVD mehelt palunud, et ehk saaks neile leibagi üle anda, sest ühtki pakki ei olevat päeval vastu võetud, ja kahe küla peale on üle saja mehe söömata. Tädi

* Otradnaja staniitsasse.

** Edgar Päev.

*** Kuivikukott.

Arella läks vangla juurde koos selle NKVD töötajaga, ja siis lubatudki neil leiba tuua. Aga naised olid juba leivakottidega koju läinud. Vangla juures olid ka Banatovi külast Sabbo-tüdruk, kes käis siin koolis, ja sakslanna, kelle mees olevat Otradnas arreteeritud. Nemad läksid kiiruga koju toitu tooma.

Tädil oli vaja tühje kotte, kuhu leib sisse panna. Neid käis ta hankimas mitmes peres ja juuksuritöökojas, mis oli kohe siin vastas. Poest ostis ta leiba, vorsti, suhkrut, kommi, suitsu, käis seda toomas mitu korda. Poodides oli sel ajal kõiksugu toidukraami saada. Toidukotid sai üle anda kella 22 paiku. Oli juba päris pime.

Tädi Arella meenutas: «Umbes kell 23 tehti vanglavärvad lahti ja välja sõitis 9 veoautot, kõik mehi täis, miilitsad ümber ringi. Kedagi ma ära ei tundnud, ainult viimasel autol istusid Turu Jakob ja Assori Maria. Ma jooksin küll autole järele ja hüüdsin: «Adolf!» Aga kas nemad mindki pimedas tundsid. Tolm valgus teelt laiali. Autod keerasid Armaviri poole...»

Tädi Arella oli viimane, kes tüki leiba oma küla meestele üle anda sai ja neid viimsele teele läbi pisarate saatis, kuid ühtki sõna rääkida ta ei saanud, ei lubatud.

HILDA RIISENKAMF (KULL):

Minu isa Johannes Riisenkamf viidi ära 1938. aasta 28. juulil kolhoosist «Uus Tee», mis asus Krasnodari krai Otradna rajooni Uus-Eesti külas.

Olin mõisapargis suvelaagris. 28. juuli õhtul kutsuti laagri ülem Klara Miilman külasse koosolekule. Põhja-Kaukaasias läheb õhtul varakult pimedaks. Mäletan seda õhtut hästi: vaatasin aknast välja, kui äkki nägin pimeduses kaugelt küla poolt reas liikuvaid tulesid. Hakkasin neid üles lugema, sain üle 20. Polnud mingit kahtlust, et need seal on autod. Ja siis välgatas peas mõte, et nüüd on vist järg meie isade käes. Aasta tagasi, 1937. aastal olin kuulnud ema ja ühe Livonia küla elaniku juttu, et neil viidud öösel ära palju mehi.

See öö laagris oli kohutav, sest autod tulid suvelaagri juurde, laagri ümber kõndisid miilitsad. Kõik me kartsime. Hiljem katsime magamistubade aknad kinni, kaua ei tulnud und.

Hommikul varakult äratas meid Hilda* ja tõi kohutava teate, et isad on öösel vahistatud ja ära viidud.

«Miralda, tule koju laste juurde!» See hüüd kõlab mul kõrvus tänini. Kodus nägin seda, mis öösel oli toimunud. Põrandal olid laiali riided, raamatud ja kirjad. Et oli olnud läbiotsimine, seda

* Hilda Sabbo.

ütles mulle õde, kes oli seda kõike pealt näinud. Miilits oli karjunud ja midagi otsinud.

Isa oli sel õhtul viljapuhastusplatsil tööl, tuli koju õhtust sööma. Talle saadeti ratsamees järele. Nii läks ta kodust kerges suveriides, jalas riidest suvekingad. Teate tema kohta tõi meile kolm kuud hiljem üks jahiseltsi liige (isa oli jahimees). Ta läinud Armaviri linnas mööda üht põiktänavat, kui talle vastu olid liikunud pikas reas vahialused. Äkki näinud ta isa, hüüdnud teda nimepidi. Isa seisatanud, tahtnud midagi öelda, valvur pole ka keelanud. Aga teine, järele tulnud valvur löönud isale püssipäraga selga, sundides edasi minema.

Möödus 16 aastat, meil ei olnud isast mingeid teateid. Ja siis, 1956. aastal teatati, et isa on rehabiliteeritud postuumselt. Valus on mõelda: millal? kus? kuidas? miks? Ja tihti mõtlen, et ajalukku peaks jääma nende nimed, tänu kellele toodi avalikkuse ette miljonite süütult hukkunute saatus.

ERNESTIINA KIITAM (TURU):

Mäletan päevi, kui me vennaga olime igal suvel vene kolhoosilt renditud maa-alal karjas. Meiega koos oli isa. Eesti kolhoos karjatas seal lüpsilehmi, noorloomi ja hobuseid, sest eestlaste soov oli tublisti tööd teha, et paremini elada.

Selle suve 29. juuli varahommikul asusime vennaga ja koos külameestega koduteele. Kui päike tõusis, jõudsimme esimesse vene külla Podgornojesse. Küla vahel tuli meile vastu kaks autot. Meeste rõõm oli suur, sest, nagu mina nende jutust aru sain, arvasid nad, et autod tulevad appi heina koristama. Seda enam, et esimese auto kabiinis istus juhi kõrval oma küla mees Holmi Jaan, kes oli arvatavasti teejuhiks võetud. Aga rõõmustamine oli asjata, sest autokastist tõusid püssimehed ja kõlas käsklus: «Käed üles! Olete arreteritud.»

Mind jäeti koos raskesti haige vennaga keset vene küla teele vankrisse. Mina olin 12-ne, vend 10-aastane. Onu Antoni* suure palumise peale, et lapsed tagasi koju toimetataks, lubati viimaks ka Holmi Karlil meie vankrisse istuda. Tema oli kõige vanem mees ja tema kõrval võttis istet püssimees.

Kodu asemel pidime tagasi karjamaale sõitma. Teel ei tohtinud me sõnakestki rääkida. Vennal oli kõrge palavik ja ta küsis tihti juua, aga miilitsi hoiatas, et ei tohi end liigutada. Minul oli vennast kahju ja kastsin ikka ta huuli, kusjuures ka onu Karl ei pidanud vastu ja lausus, et siin on ju haige laps.

Kui me pärale jõudsimme, olid mägedes peatuspaigas juba kõik

* Anton Kiitam.

Ära korda mitte, sest mina olen sinuga,
ütleb Jehoova.

Jesaja 41, 10.

Sündinud *1877* a. Riistitud *1894*

Õpetatud *1894* kirikus *1894*

Õpetaja *1894*

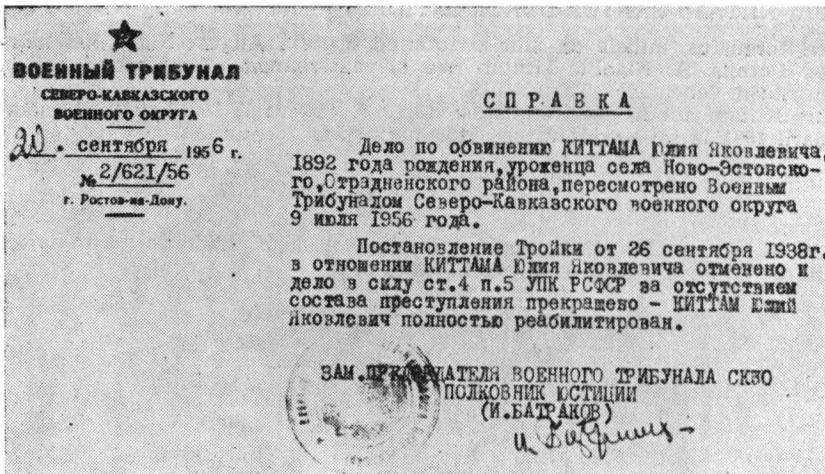
JÜRI KIITAMI SAATUS DOKUMENTIDES:

Leeritunnistus, millele on alla kirjutanud õpetaja August Nigol, kes mõr-
vati Permīs. A. Nigolile kuulub hea ülevaateraamat «Eesti asundused ja
asupaigad Venemaal», Tartu, 1918.

Jüri Kiitam sündis leeritunnistuse järgi 6. jaanuaril 1891, ristiti 19. jaa-
nuaril 1891 ja sai leeriõnnistuse Maruha kirikus 20. juulil 1908

Jüri Kiitam umbes 1931. aastal tehtud fotol koos abikaasa Aurelia ja
tütarde Amede (vanem) ning Ernestinega

Sõjatribunali õiend 1956. aastast, et 9. juulil 1956 vaadati «Jüri Kittami» süüasi uuesti läbi ja nn. Troika otsus 26. septembrist 1938 on tühistatud kuriteo koosseisu puudumise tõttu. Jüri Kiitam on täielikult rehabiliteeritud

РСФСР

СВИДЕТЕЛЬСТВО О СМЕРТИ

И. АЯ № 305273

Гр. *Киттам*
Юрий Яковлевич
уверен *15 ноября 1967 года в Москве*
инициалы *И. Я.*
возраст *— 1992 года рождения*

Причина смерти *—*
и чем в книге записей актов гражданского состояния о смерти
от *67* года *Июль* месяца *16* числа
произведена соответствующая запись за № *8*
Место смерти: город, сельское
район _____ область, край, _____
автономная республика _____

Место регистрации *Сирадимский район*
ЗАРС Краснодарского края
Дата выдачи *25. июля 1967*

Истинин

25. jaanuaril 1967 kodukohas, Otradnaja rajooni perekonna-seisuaaktide büroo poolt välja antud Jüri Kiitami surmatunnistus. Surma ajaks on märgitud 15. november 1938. Vastupidiselt enamiku Uus-Eesti küla meeste surmatunnistustele, kus on märgitud surma põhjusena kahtlaselt täpne haiguse diagnoos, puudub Jüri Kiitami tunnistusel surma põhjus. Samuti surma koht. Jaan Holmi ja Valter Oru andmetel pekti Jüri Kiitam surnuks juba arreteerimise sügisel Krasnodari vanglas ülekuulamisel. Matmispaigaks sai vangla lubjaauk, kuhu surnukeha visati

mehed arreteeritud. Ainult minu isa oli veel vabana orus, täkku jootmas. Nähes isa, jooksin tema juurde. Ta küsis, kas on midagi juhtunud. Ka mulle oli see kõik arusaamatu, vastasin, et ei tea. Mis saab meist, kuidas me koju saame, vend oli nii raskesti haige. Sel hetkel ilmus püstoliga mees ja käsutas: «Käed üles!» Ta võttis ära rihma isa pükstelt.

Suures segaduses kõndisin isa kõrval. Isa palus, et hoolitsek- sin venna eest, et ma paluksin kedagi, kes viiks meid koju ema juurde. Ja kui miilits isa poole püstoliga sihtis, keelates tal minuga rääkimise, siis kohkusin, jäin karjaiaa äärde seisma ja puhkesin nutma. Isa viimased sõnad olid: «Ära nuta, ma ei ole midagi kurja teinud, ma tulen tagasi. Hoolitse venna eest!»

Ja ma ei kaotanud lootust, ootasin seni, kuni tuli 29. juuli 1956. Siis saime postist rehabiliteerimistunnistuse, kus oli kirjas, et süü puudumise tõttu on uurimine lõpetatud. Tõendus oli mär- gitud, et kohus olnud 26. septembril 1938.

Mäletan, 1938. aasta septembris tuli meile üks vene mees Malatihhinkast (ta käis ka Henno Linda juures), kes oli koos isaga samas vangikambris istunud. Ta rääkis, et nad olid alasti teineteise vastas püsti seistes väsinud ja nõrkenud — istumiseks ei olnud ruumi. Isa oli rääkinud, et poeg on kindlasti surnud, oli olnud mures kodu pärast. Septembris räägitud, et nad saavad vabadusse, aga siis tuli uus kaebus meie küla meeste peale... ei tulnud sealt tagasi kedagi. Pääses vaid mees, kes selle sõnumi tõi.

Valter Org, kes vangistatuist tagasi tuli, rääkis minu emale: «Ülekuulamise ajal meid peksti ja piinati. Sinu mees oli küla kõige pikem mees, teda peksti ja piinati ülekuulamisel poolsur- nuks, seejärel visati lubjaauku. Seda tehti kõigi juuresolekul. Kes paberile alla kirjutasid, need jäeti seekord ellu, neile anti 10 aastat.

Olin ühes kambris Kiitami Jüri ja Aleksandri, Oja Alvini ning Käspergi Villemiga. Kui ma ülekuulamisel puhtale paberile alla ei kirjutanud, pandi mulle kummist särk selga ja peksti seni, kuni kaotasin meelemärkuse, hiljem siiski kirjutasin paberile alla. Teised viidi ülekuulamisele ükshaaval. Keegi neist tagasi ei tulnud.»

1963. aastal tuli kolhoosile korraldus maksta naistele nende nõudmisel välja 82 rubla, s. o. kahe kuu töötasu. Selle maksis kinni kolhoos summadest, mida olid teeninud samad naised ja lapsed samadelt põldudelt oma tööga. Selleks oli vaja surmatun- nistust, mille me oma rajoonist ka saime, selle kohta, et isa on surnud 4. oktoobril 1938. Surma põhjus ja koht teadmata, mat- mispaik samuti.

Küsimus: kas minu isa maksis 82 rubla või kas saime meie

koolitatud ja elatud selle raha eest? Nii valus on mõelda, et meie isad nii odavalt ja nii noorelt pidid oma kalli elu andma. Kes on selles süüdi? Kellel oli sellest kasu?

ALEKSANDER KULL:

Olin 12-aastane. Koos isaga olin kolhoosis juba maast madalast hoolega tööd teinud. Ka sel päeval olime põllul, kus koristati otra. Kõik me ööbisime samas, sest töötasime varahommikust hilisõhtuni. See oli traktoribrigaadi läheduses, kus seisis vagun, seal mehed magasidki. Mina magasin koos Piho Voldemariga vankris. Ärkasin selle peale, et keegi tõstis mind juustest ja küsis, kui vana ma olen. Ütlesin, et 12-aastane. Ta vajutas mu pea põhku ega lubanud mul pead tõsta.

Ümberringi oli palju autosid, üks neist valgustas vist meid, sest terav valgus lõi silma. Kui lärm lahti läks, tõstisime pead ja piilusime Volliga mõlemad, et teada saada, mis toimub. Nägime, kuidas mehed tulid trussikute väel vagunist välja ja astusid veoauto peale, mis oli aetud vaguni trepi juurde. Kes ei tahtnud trepilt veoautosse astuda, seda löödi püssipäraga. See oli, mäletan hästi, Annuse Johannes, noor mees, ta oli traktorist. Kõik nad pidid heitma auto põrandale kõhuli.

SOHVI KONDRAT:

Olin 17-aastane. Õhtuti käisime tihti klubis tantsimas. Seal peeti koosolekuid, vahel laupäeviti mängis puhkpilliorkester, tehti näitemängu. Lõbus oli. Sel õhtul aga ei toimunud midagi, tulin tagasi koju.

Kui tädi mind üles äratas, et pean klubisse minema, oli ta mures ja andis mulle raha kaasa, et kui näen Volotsi*, andku raha temale. Teda ma aga ei näinud. Kui ma klubisse sisenesin, nägin kohutavat pilti: mehed istusid põrandal, pea põlvede vahel. Kedagi ära ma ei tundnud, sest nägusid näha ei olnud. Põiki saali olid laudad, mille taga tegutsesid mingid mehed ja miilitsad. Laua peal ja laua all olid paberid ja mingid esemed, rihmad, nõöbid.

Siis öeldi, et mingi mina auto peale. Sinna tulid veel Elsa Tint, Liina Valbi ja miilitsad. Väljas oli palju autosid, ühes istus Johannes Holm, pea püsti. Tema tundsin kohe ära, teistel olid aga pead langetatud, ainult selg näha. Ühe auto juures nägin kõndimas Raadiku Liisat.

Sõitsime Ussossi poole. Varese Jaan istus kabiinis, miilitsad koos meiega lahtise auto peal. Jõudsime raudteejaama. Tundsime seal ära meie küla mehed hobustega. Need olid Johannes

* Volots — Vladimir Hindrekson.

Meesteta küla jätkas esialgu elu nagu oskas. Naised töötasid ka meeste eest põllul ja mägedes, lapsed käisid koolis. 1946. aasta juunis pildistatud esimese ja kolmanda klassi õpilased

Kitsel, Johannes Koppel ja Nikolai Kremm. Nad olid toonud sinna riigile kartulit. Et kartulit õhtul vastu ei võetud, magasid nad rahulikult ja ootasid hommikut. Mehed käsutati kohe autosse, meie ei tohtinud ühtegi sõna öelda.

SALME OJA (TEDER):

Olin kaheksa-aastane, kui ma viimast korda oma isa nägin. Ta oli kodus haige. Sel päeval tõi ta samovari põõningult alla, hõõrus selle läikima ja keetis teed. Jõime kõik koos. Õhtul kutsuti klubisse koosolekule. Ta pani selga lilla maika, peale pintsaku, jalga uued hallid kingad. Ütles, et tuleb varsti tagasi.

Kui ma öösel ärkasin, nägin, et meile oli tulnud Loviise-tädi, kes rääkis, et mehed on külast ära viidud, et käiakse veel külapidi otsimas, kes juhtub kodus olema.

Mäletan, et paar päeva hiljem mängisime tänaval, kui auto mööda sõitis ja Põllu Ruudi sealt veel lehvitas. Meie lehvitasime vastu. Mäletan ka seda, et olin õega hoovis ja nägime, kui ringi

ratsutas külanõukogu esimees Ivanenko. Tema oli üks arreteerimise juhte. Sega teadsid kõik selle kandi eestiasea ja veneasea. Ei tea, kas meie selle luuletuse juba varem olime luuletanud või tuli see paugupealt, aga kooris me lasime tulla, et Ivanenko istub valge mara seljas ja sõidab. Ta on see, kes meie isad ära viis. Mute oli umbes selline.

Ivanenko vihastas, hakkas meid ratsa taga ajama. Pääsesime jooksu kõik peale Jaakuse Johannese, kes sai piitsaga peksta. Tema oli nelja-aastane.

Mäletan veel, et 96 mehest, kes ära viidi, tulid tagasi kaks. Mina nägin Valter Orgu, ema rääkis temaga. Vanglas oli neid pekstud ja piinatud, sunnitud paberile alla kirjutama. Pandi kambrisse, kus oli elektrivool ümberringi, kus vett pähe tilkus. Olid seal tihedalt üksteise vastas. Holmi Jaan oli vigastanud kätt. Kui ta kongi sisenes, purskas haavast verd. Kõik olid verised.

Et oli kuum juuli-augustikuu ja vange palju, siis läksid paljud higist hauduma ja olid verilihal.

Selline on minu lapsepõlvemälestus isast. Ootasime teda kõik, ema ootas surmani.

ALBERT HOLM:

Olin isaga mägedes, tegime meestega heina. 29. juulil lõpetasime töö ja hakkasime koju sõitma. Umbes 2 km meie peatuspaigast peatus teel auto ja meie juurde tuli 5 miilitsat. Meie mehi oli 8—10: minu isa, Imant Oja, Tõnis Henno ja Paul Kitsel, teisi enam ei mäleta. Öeldi, et olete arreteeritud ja anti 5 minutit aega. Imant Oja võttis pastlad jalast ja pani kingad jalga, teised läksid pasteldes.

Olime sõitnud 3 vankriga, kaasas 5 paari kobuseid ja 2 heina-niidumasinat ja 2 reha. Tekkis suur segadus: mis saab edasi, kuidas me kõige sellega koju saame. Tragöödia oli suur, sest jäime kaljude vahele kolmekesi. Kui nad meist 400—500 meetrit eemale olid sõitnud, hüüdsid nad kooris: «Albert!» Ma olin ju kõige vanem, 13-aastane.

Varsti läks pimedaks. Saime kõigega perevalide* vahele, ööbisime seal, sest kartsime öösel alla tulla. Hommikul vara sõitsime sinna, kus olid küla loomad, kus oli meie rahvas. Kuulsime, et ka seal olid mehed ära viidud. Sinna jätsime kõik, mis meil kaasas oli. Kaju tulime 3 vankriga.

* Mäekurude.

MIDA MEENUTAVAD NAISED?

JFKATERIINA RIISENKAMF:

Sel saatuslikul päeval vedasime põllult kaera koju. Olime kahekesi, Kitseli Liide ja mina. Meie juures põllul käis külanõukogu esimees Ivanenko ja teatas, et peame õhtul nõupidamisele tulema, ühtlasi ähvardas, et seal alles vaatame, kas inimesed hakkavad tööle või mitte. Vaatasime esimehele imestunult otsa. Liide aga lausus: «Kõik teevad ööd ja päevad tööd, kuidas te tohite öelda, et tööd ei tehta?» Tema aga vastu: «Eks õhtul näete ise, kuidas te tööd teete.»

Kui viimase koormaga kodu poole tulime, märkasime autosid. Paha aimamata arvasime, et tullaakse appi vilja vedama. Koolimaja lähedal tuli meile vastu Kiitami Johannes, kes hüüdis: «Elage hästi, naised, mina sõidan ära!» Ja kihutaski jalgrattaga edasi. Oli videvik.

Aitade juures töötasid minu Johannes, Volots ja Kiitami Friedrich. Johannes hüüdis mulle: «Mine tee praad valmis, tulen sööma!»

Viisime hobused talli, seal enam kedagi ei olnud. Koosolekule ma siiski ei läinud. Tegin õhtusöögi valmis ja heitsin voodisse pikali. Päevatööst väsinuna unusin peasi. Ärkasin Johannese hääle peale. Ta ütles, et talle on järele tulnud ratsanik, kes viih ta koosolekule, kus pidi kõnet pidama keegi tuletõrje esimees Otradnast.

Ratsanik oli lõbusas tujus ja lausus: «Sa ära meid niipea oota, läheme kosja, oleme ju mõlemad ratsa.»

Läksin tagasi voodisse. Järsku aga kuulsin, et keegi nutab valjusti. Tuppa tormasid öde ja Vatteri Liidia. Täis ahastust rääkisid nad, et mehed on kinni viidud. Liidia lubas külla maad kuulama minna ja palus mind, et tuleksin tema poole ja vaataksin kahenädalase Arno järele. Tänaval kuulsime, kuidas naerdes tulevad kaks inimest. Need olid Johannes ja Olga Lesment, kes läksid kodu poole. Arvasime, et nemad ei tea toimunust midagi.

Küla vahel tuli meile vastu Jaakuse Anna, kes nuttes rääkis, et mehed on klubis kõik põlvili, need longus. Liidia oli klubi akna taga piilumas käinud ja seda kohutavat pilti näinud.

Meil kodus oli vahepeal tehtud läbiotsimine, kõik oli segi paisatud jaapid läbi tuulatud. Seda olid pealt näinud 8-aastane Elli ja 5-aastane Lande, kes miilitsa kisast ja kariumisest olid ebmunud. Läbiotsimisel võeti ära kogu raha ja obligatsioonid. Kaasa viidi ka valmis õmblemata riidetükid. Miilits oli ka kõik padrunid kaasa võtnud — abikaasa oli jahimees.

Hommikul, kui ma Volotsi Liinaga tööle läksin, tuli meile

vastu Umnov. Küsimuse peale, kus Johannes on, vastas ta, et mingi me tööle sinna, kus eile olime, ja et Johannes on seal, kus on kõik teisedki mehed. Läksime jälle kombaini juurde tööle, sest koju ei tohtinud ju jääda. Süda kogu aeg valutas. Tööle tulid ka Johannes ja Olga Lesment, naeratus näol. Meie, naised, nutsime.

Algasiid rasked ajad. Kogu töö pidid ära tegema naised ja lapsed. Kütet oli talveks vähe varutud. Elasiime kõik tagasihoidlikult. Hilda* oli see laste õpetaja ja kasvataja, olgugi et ise oli ta ka alles laps, kõigest 10-aastane. Mina olin mehe eest väljas: käisin vooris, kündsin ja külvasin, pidasin brigaadis traktoristi ametit. Traktoriga kündmist õpetas mulle Kopli Linda. Lapsed tulid koolist koju ja kohe põllule: hangusid vilja ja heina. Tihti valutas neil selg ja käed olid kanepi kitkumisest verised. Juba varajases nooruses hakkasid lapsed kündma, kultiveerimine oligi ainult laste töö. Mõnikord olid nad adra taga, mõnikord hobuse seljas. Raske oli lastel kartulikastide ja viljakottide tõstmine. Aga nad pidid meid aitama. Nad said ka ise sellest aru, sest muidu oleks meid kõiki ära saadetud, nagu lubati.

Kaks nädalat pärast neid kohutavaid sündmusi tulid põllul meie juurde Ivanenko ja Umnov. Nad kutsusid meid klubisse «Natalka Poltavkat» vaatama, mängima pidid rändnäitlejad. Naised sinna muidugi ei läinud. Järgmisel päeval aga tõusis sellest suur pahandus. Meid sunniti minema. Enne näidendi algust tuli lavale Ivanenko, kes karjus mis kole, et ikka miks me jätsime tulemata ja miks me halvasti töötame.

Ühel vihmasajusel öhtul hilja tulid traktoribrigaadi Lesment, Ivanenko, Umnov, Liivak ja kaks tatarlast. Et mina neid seal segasin, siis tegi Lesment ettepaneku minna tema poole, ilmselt kaebekirja koostama.

Keegi oli teadnud rääkida, et meeste süüdistus, mis paberile pandud, olevat ränk. Kui uurijad hiljem Krasnodarist kohale tulid — käidi neljal või viiel korral —, kuulati üle kõigepealt järelejäanud mehed, seejärel kutsuti välja naised. Kutsuti ka mind ja küsiti:

«Kas farmi sead mürgitati ära?»

«Ei mürgitatud.»

«Kas hobused uputati ära?»

«Ei uputatud.»

«Kas mesilased põletati ära?»

«Ei põletatud.»

«Kas 100 hektarit nisu põletati ära?»

«Ei.»

* Jutustaja vanem tütar.

Aasta varem oli rehepeksumasin põlema läinud. Süttimist oli pealt näinud Ründi Juuli. Lugu oli järgmine. Kohale oli tulnud külanõukogu esimees Ivanenko, käinud ümber rehepeksumasina ja siis astunud tema juurde. Samal ajal olid põhust tõusnud leegid, seejärel süttinud ka rehepeksumasin. Tuld kustutamas olid kõik. Et aga oli väga kuiv, siis masinat päästa ei õnnestunud. Sündmuskohale jooksnud ka kolhoosi esimees Assor. Pärast sõitis kohale väike masin rajoonist. Seepeale viidi Assor kohe minema. Ta oli ainult korraks kodus käinud riideid vahetamas. Tema jäi igavesti kadunuks, talt ei saadud ka enam ühtki kirja. Siis, kui ära viidi meie mehed, viidi ka Assori abikaasa Maria. Koju jäi tal kaks väikest poissi.

Inimeste õnnetuse kasutasid ära mingid kahtlased tegelased. Umbes paar kuud pärast meeste äraviimist tuli Rissakoni, vene külla, mis kuulus Stavropoli kraisse, keegi uurija Krasnodarist ja rääkis, et ta hakkab ajama asja, et mehed koju tagasi saaksid. Igauks pidi talle selleks viima 150 rubla.

See oli siis suur raha, kõik korjasid rublasid, laenasid ja viisid selle summa ära. Mõni andis ka rohkem, et asja paremini ja kiiremini korraldataks. Uus-Eesti külast viidi selle mehe kätte ligi 15 000 rubla.

Läks «uurija» ja kadus kõige rahaga.

See oli lihtsalt rahva hävitamine! Aga kui korras olid seal meie põllud ja meie kodud. Täitsime kõik riigiplaanid. Jätkus ka Otradna turule ja jäi endalegi.

Kuulsad olid meie kartul ja või. Enda tarvis jäid marjad. Kui ilusad lilled meie koduõues õitsesid! Kui töökas rahvas meil oli! Kõik hävitati ühe ööga.

LIISA RAADIK:

Magasin juba, kui mulle tuli järele G. Umnov, käskis kontoris tulla. Läksin. Tee sulges miilits. Ütlesin, et kutsuti, siis lubas läbi minna. Kes kontoris veel olid, seda ma enam ei mäleta, aga miilitsad ja Umnov olid küll. Mul kästi minna auto peale. Kuhu sõitsime, ei teadnud. Meiega tuli kaasa keegi naine, kes elas Jakobsonide juures, ja tulid ka miilitsad. Meid viidi Bahhaslovkasse.* Teel tuli vastu kaks vankrit: Sabbo Albert ühes ja Soobiku Kaarel teises. Mehed käsutati kohe auto peale. Sain veel Albertile anda 10 rubla ja öelda, et mehed viidi kõik külast minema. Selle peale karjus miilits, et rääkida ei tohi. Midagi muud öelda ei saanud. Nad sõitsid läbi Ussossi otse rajooni poole.

* Küla ja raudteejaam.

PAULINE HOLM:

Olin noor abielunaine. Olime alles uinunud, kui Richardi* isa tuli miilitsaga. Miilitsal oli kott seljas, hakkas kohe otsima relvi, mida meil ei ole kunagi olnud. Tuulas kapi ja kasti läbi, võttis kõik raha ära, mille olime kogunud. Ütles, et raha peab minema koos mehega ja läksidki. Isal ei lubatud rääkida.

Richard oli loomaarst ja elas suvel mägedes Bestrasnas,** kus olid noorloomad. Kodus olin üheksakuise poja Herbertiga ja kaheksa-aastase vennatütrega. Olime hirmunud, nutsime ja ootasime hommikut.

Hommikul läksin lastega isakoju, kuulsin, et 58-aastane isa oli ära viidud seafarmist, kus ta oli öövalves. Vend Juulius viidi ära, ta oli ühe kuu Liisaga abielus olnud. Liisa elas meil veel kaua ja ootas, hiljem läks oma külla Allmaale tagasi.

Minu perest viidi ära Anton, Jaan, Villem, Juulius, isa ja minu mees.

Minu ema Miina Joost on sündinud Jõgeva rajoonis Joosti talus 1882. aastal. Isa Johannes Holm on sündinud 1880. aastal Kapu vallas Roosna-Alliku lähedal.

ELVIINE HOLM:

Kui vend Arnold õhtul koju tuli ja end kaevu juures pesema sättis, tulid sinna brigadir Albert Vatter ja miilits, kes ütles: «Ega te pulma lähe, et pesete, tulge kohe kaasa, autosse, on vaja kontorisse minna.» Ja nii ta siis läks, must ja söömata. Ka mina ja vennanaine läksime kontori poole, et teada saada, mis seal toimub.

Oli juba pime. Ees, vaatame, lähevad külanõukogu esimees Ivanenko ja NKVD ülem, vist Romanov. Nad küsisid: «Kas ka teid tülitati?» Mõõdusime neist. Klubi trepil käratati meie peale: «Kui te kohe ei kao, siis olete samuti siin, kus teie mehedki.» Siis aga vaadati, et nimekirjas meid ei olnud.

Läksime algul Linaskite, siis Holmi Villemi juurde. Olime tuppä sisenenud ja paar sõna öelda jõudnud, kui koputati aknale. Meie peitsime end laua alla. Villem aeti magamast üles ja viidi kohe ära. Läksime tänavale, kuhu oli kogunenud naisi. Oli pime ja vaikne. Klubi akendest midagi näha ei olnud, lähemale ei lastud.

Klubi juures oli palju autosid, need aeti ukse ette ja toodi mehed peale. Naised hüüdsid nende nimesid, keda tundsid. Nägime meeste hulgas ka ühte naist, hiljem selgus, et see oli Assori Maria. Ta hüüdis veel: «Mu lapsed, mu lapsed!»

* Richard Piho.

** Besstrašnaja.

Kui ma hommikupoole ööd koju tulin, ütles ema, et Jaan* oli miilitsatega kodus käinud ning oli tehtud läbiotsimine ja jäetud akt, et midagi pole kaasa võetud. Rääkida ei olevat lubatud. Lubatud oli kaasa võtta 2 rubla ja lahtist tubakat. Öeldud, et niikuinii võetakse kõik ära. Lahkudes öelnud Jaan, et tulgu me teda vaatama. Ta oli veel oma isal seafarmis järel käinud ja Kevvai Osvaldit kodust miilitsatega toomas. Seal silitanud veel väikese Augustine kätt ja öelnud, et tulgu meid vaatama, et meid kõiki viiakse minema, kuid kuhu, seda ei tea.

Järgmisel hommikul pidid naised tööle minema, muidu oleks tulnud pahandus. Osa naisi läks siiski Otradnasse: mina, Hilda**, Raadiku Linda, Oja Minni, Miilitsa Reinu poeg Jaan ja veel keegi. Ei tea, kust mehi otsida, kuhu minna.

Vangla juures valitses vaikus, keegi midagi ei teadnud. Läksime NKVD-sse. Suure planguga hoovis seisid autod. Uurisime asja lähemalt. Näeme, tuleb Jaan, ise aga hoiab pükse üleval (klubis oli neil kõigil pükstelt rihmad ära võetud) ja miilitsad kaasas. Miilitsad ronisid üles, Jaan kabiini. Siis oli meil selge, et sõidetakse mägedesse ära tooma mehi, kes loomadega heinamaal olid.

Jaan oli loomafarmi juhataja.

Tulime miilitsa maja juurde, arvasime, et mehed ehk tuuakse sinna. Kui hiljem auto tuli, jooksime väravasse vastu. Jaan hõikas mind, Hilda hüüdis, et Elli on siin. Linda viskas autosse veel mütsi ja söögikoti, kuid need visati kohe tagasi. Pead üles tõsta ei tohtinud. Värav pandi kohe kinni. Läksin Hildaga polikliiniku poolt plangu vahelt piiluma. Nägime, kuidas mehed kirjutasid põlvili olles paberile alla, ja siis lükati nad keldrisse. Kõik oli näha, sest oli kuum ja aken oli lahti.

Et Jaanil jooksis ninast verd, tuli ta kaevu juurde pesema. Hüüdsin: «Jaan, Jaan!» Miilits aga valvas seespool aeda, meie teda ei näinud. Ta hakkas meie peale karjuma ja pildus kividega ja me läksime ruttu minema.

Kõndisime tänaval, kui äkki keegi hõikas Reinu Jaanile: «Ma viskan!» Ja viskaski varsti väikese kivi ümber rullitud paberi, millele oli kirjutatud: «Naised, ärge meie pärast muretsege, minge koju ja pange kõik valmis, meid saadetakse koos peredega asumisele.»

Seda teada saanud, hakkasime kodu poole minema, et end teeleminekuks valmis seada. Õnnetud olime kõik. Tõusime kiiresti märke ja kõndisime küla poole. Viinamarjaaia kohal sõitis meist mööda auto, millel olid julgeoleku- ja miilitsatöötajad. Kui

* Abikaasa J. Holm.

** Vennanaine Hilda Miilits.

koju jõudsimel, selgus, et need olid külas veel mehi korjamas käinud. Kaasa olid viinud Põltsamaa Juhani ja Miilitsa Reinu Jaani, kes alles äsja olid Otradnajast koju jõudnud. Ta oleks võinud kümme korda jooksu minna kas Katavalis või mujal, aga kõik olid kindlad, et keegi ei ole milleski süüdi.

30. juuli hommikul läksime jälle Otradna miilitsasse, toidukotid kaasas. Seal aga selgus, et õhtul olid mehed viidud Armaviri. Sõitsime Minniga* Armaviri. Seal kuulsime kohalikest, et mehed olid pandud loomavaõunitesse, nii olnud nad seal kolm päeva. seejärel aga saadetud Krasnodari.

Sel ajal, kui naised ja lapsed põldudel saaki koristasid, oli nii väikestel kui ka suurtel küla- ning rajooniülemustel samuti kiire kaebekirju treida ja allkirju korjata. Kui omadest puudu tuli, toodi Lessogubovist, Abasahhablist või mujalt veel lisajõudu NKVD-le, et tõestada, kui suured riigivaenlased kahe küla** eestlased on. Sõja ajal oli külanõukogu esimees Hranov. Enne, kui sakslane sisse tuli, pidi hävitama kõik paberid. Hranov kutsus naised külanõukogusse ja näitas kaebekirja, mis oli tehtud ajal, mil mehed juba Krasnodaris kinni istusid. Millegipärast oli see seifipaberite hulka jäänud.

1938. aasta augusti algul tuli tähitud kiri. Suitsupäki paberile oli kirjutatud: «Kallid inimesed, kes leiab selle paberi, pange posti aadressil, mis on kirjas. Oleme kõik elus ja terved, sõidame Krasnodari.» Pärast kirja saamist sõitis ema Krasnodari vanglasse. Ülema ukse taga peatas teda Otradnaja rajooni NKVD ülem ja ütles, et oodaku, tema läheb enne sisse. Kui Otradnaja ülemus väljus, teatas ta emale, et tema poegi ega väimeest seal ei ole. Ema jutule ei võetud.

Kodust saatsime palju kirju, ka Jaan kirjutas, et ta tuleb varsti koju. Ootasime kogu aeg kirja. Meile tõi posti Lõhmuse Alma. Ja ühel päeval ütles ta mulle, et sinul oli Jaanilt kiri, aga postiülem Altuhhov võttis selle ära.

Ootasime paar päeva, kuid kirja ei toodud. Läksin küsima, kas mulle kirja on, ja kui ütlesin, et teie võtsite minu kirja ära, siis tõmbas Altuhhov põuetaskust kirja ja andis selle mulle.

Peale minu arvasid ka teised, et mehed saavad koju. Kui aga Jaan kirjutas, kuidas neid piinatakse ja et osa on juba surnuks pekstud, et neile torpatakse nõelu kehasse, mõnitatakse, kuidas veel osatakse, et neid hoitakse söömata ja joomata ja osa on maha lastud, oli lootus kadunud. Läksin nende kirjadega Otradnaja julgeolekusse õigust saama. Õigust aga ei olnud ega tulnudki, ainult kirjad võeti ära.

* Minni Oja.

** Uus-Eesti ja Banatovi küla.

MILLEST KIRJUTASID VANGID?

JAAN HOLMI KIRJAD ABIKAASALE:

3. XI 38, г. Темрюк, тюрма. Здравствуйте дорогие жена Эльвина и сын Эндель... Как вы живете, где кто работает пишите только порусски мейт еестласи кедаци ей теа*

1. XII 38 ... Много людей пишут сюда в Темрюк но их здесь нет...

2. I 39 ... Напишите Иваненко и Умнов работают на старых местах.

15. I 39 ... Дорогая жена вы написали что 4. X 38 Арнольд, Артур, Альберт, Александр уехали в другой район **Каугидасе**.

2. II 39 ... как сын растет научился уже говорить по русский...

3. XI 38 Tere kallid naine Elvina ja poeg Endel... Kuidas elate, kus keegi töötab, kirjutage ainult vene keeles, meid eestlasi ma kedagi ei tea.

1. XII 38. ... Paljud inimesed kirjutavad siia Temrjukki, aga neid siin ei ole.

2. I 39 ... Kirjutage, kas Ivanenko ja Umnov töötavad endistes ametites?

15. I 39 ... Kallis naine, teie kirjutasite, et 4. X 38 Arnold, Artur, Albert, Aleksander (naise vennad — H. S.) sõitsid teise rajooni... Kaug-Idasse.

2. II 39 /.../ kuidas poeg kasvab, kas on õppinud juba vene keelt rääkima...

* Õnnelikul kombel on säilinud vähestest ära viidud meeste kirjadest Jaan Holmi kirjad abikaasale ja pojale. Kohustuslikku venekeelsesesse teksti on vang poetanud eestikeelseid salasõnumeid. Ent ikkagi on kirjades palju tsensuuri läbikriipsutusi.

15. II 39 ... Напишите больше про всех как живете как МТФ чувствует. Я вспоминаю и представляю как они живут...

Отвечаю на ваш вопрос что я кроме себя никого не знаю. Ассор Мария он Краснодарис там и остальные. Теперь прошу мать найдите человека и напишите мою автобиографию и как я работал в колхозе и направляйте верховному прокурору и напишите Мейд пексти и суннити пухта пабериле алла кияютама так что я не знаю чего написал.

Приложите в письмо бумагу и конверт и курительной бумаги... палу еестласи пексти сурнукс.

28. II 39 ... сообщая многоуважаемая семья сегодня 28 II 39 я выехал из Темрюка. А поэтому не пишите в Темрюк ничего. С прибытием на новое место я тогда напишу. Дальше вы спрашиваете Милиц Ян Р. Гольм А., Генно Т., Арнольд, Альберт, Артур и Александр и также другие уехали 4 октября, уехали в город Пыхямассе. Привет всем родственникам отцу и матери многоуважаемая жена и сын, жму руку крепко, крепко и целую вас. Ваш муж и папа Ян.

2. III 39 ... ты спросила пиши хоть ты за что вы сидите, я написал вам в письме № 8 все подробно что мы сидим без

15. II 39 ... Kirjutage rohkem kõigist, kuidas elate, kuidas läheb veisefarmil? Tuletan meelde ja kujutan ette, kuidas nad elavad... / Vastan teie küsimustele, et peale iseenda ma teistest ei tea. Assor Maria on Krasnodar's seal on ka teised. Palun ema, leidke inimene, kes kirjutab minu eluloo kirjelduse ja sellest, kuidas ma töötasin kolhoosis ja saatke neaprokurörile ja kirjutage, et meid peksti ja sunniti puhtale paberile alla kirjutama, nii et ma ei tea, mis ma kirjutasin. / Pange kirja paberit ja ümbrik ja suitsupaberit... palju eestlasi peksti surnuks.

28. II 39 ... Teatan, kallis perekond, et täna, 28. II 39 sõitsin Temrjukist ära, sellepärast ärge kirjutage siia midagi. Kui saabun uuele kohaile, siis kirjutun. Edasi teie küsite Jaan Reinu poeg Miilitsat, A. Holmi, T. Hennot, Arnold, Albert, Artur ja Aleksander, samuti teised sõitsid ära 4. oktoobril, sõitsid linna Põhjamaasse, Tervisi kõigile sugulastele, isale ja emale! Väga lugupeetud naine ja poeg, pigistan kätt kõvasti, kõvasti ja suudlen teid.

Sinu mees ja papa Jaan

(Kirjas on varjatud vihjeid, et nimetatud ja teised mehed surid või tapeti 4. X 1938, st. sõitsid ära, sõitsid Põhjamaa linna, — maa põhja —, mis tähendab vist surma. 15. jaanuari kirjas: Kaug-Idasse... jne... — H. S.)

2. III 39 ... Sa küsid, et kirjuta kas või sina, miks te kinni istute. Ma kirjutasin kirjas nr. 8 kõik täpselt, et istume ilma asjata, ajutiselt /tsen-

Jaan Holm 1930. aastal

всяких причин и временно /.../ надеюсь что скоро приеду домой. Не забывайте меня. **Нутан** Эндель, Эндель и жена я вас не забуду. **Лое** куварилт.

26. III 39 ...нахожусь в г. Краснодаре, хорошо было бы

suuri läbikriipsutused/ loodan, et varsti saan koju. Äрге unustage mind. Nutan, Endel, Endel ja naine, ma ei unusta teid, loe ümbrikult!

Ümbriku siseküljel oli järgmine tekst:

«Meid peksti hirmsasti ja pandi puhta paberile alla kirjutama, 4 meest eestlasi peksti surnuks. Kirjutage minu avtobiograafia ja nõudke, miks meid kinni peetakse ja tehti meid kontrevolutsionäärideks kõik, naised kaebake.»

26. III 39 ...olen Krasnodaris. Oleks hea, kui teie kirjutate krai pro-

если вы напишите все краевому прокурору жалобу о том что **мейд пексти я техти кунстликулт кыйк** очень прошу вас ускорить **мейе ей оле сююдласед... ара андя Иваненко...** живете **пуудусес** или нет. Надеюсь что скоро приеду. Но про других я не знаю с 4 октября. Вы написали что правление к-за не выдает характеристику, так пусть с/с даст, а если не даст так и не надо.

С этим я кончаю... привет моим сестрам матери и всем родственникам.

... с Краснодара написал 56 писем от вас только 2 письма ... по какой причине не дали свидания и передачу я не знаю плохо что вы не сообщили мне о том что вы приедете на свидание я просил бы вас куда обратиться **прокурори юре**.

17. V 39 ... я все спрашиваю не получали ли вы ответа от верховного прокурора, если не получали то напишите снова вам он **теада мис мейега техти и миллес сююдистати...** вы знаете что я без **сюди** Как Эндель за зиму хорошо научился говорить по русскому языку и как он все вспоминает меня или забыл совсем, передайте привет **Кясперг В, Житам Ю, Радик А.** он сурнуд осенью уже...

7. IX 39 ... сообщаю что работаю в далекой тундре условия работы хорошие и также на счет питания, хорошо **тагурпиди** одевают обувают хорошо дорогая жена сообщите мне что вам ответили на эти жалобы, что вы написали в

kurõrile kaebekirja, et meid peksti ja tehti kunstlikult kõik. Väga palun teid /asja/ kiirendada, meie ei ole süüdlased... äraandja Ivanenko... kas elate puuduses või ei? Loodan et varsti sõidan koju. Aga teistest ma ei tea midagi alates 4. oktoobrist. Teie kirjutate, et kolhoos ei anna iseloomustust, las siis annab külanõukogu, aga kui tema ka ei anna, siis polegi vaja... Sellega lõpetan... tervisi minu õdedele, emale ja kõigile sugulastele.... /Krasnodarist kirjutasin 56 kirja, aga teilt olen saanud ainult kaks.../ Mis põhjusel ei antud luba kohtumiseks ja paki üleandmiseks, ma ei tea, halb et teie mulle ei teatanud sellest, et sõidate kohtumisele. Oleksin palunud teid kellegi poole pöörduda, prokurõri juurde.

17. V 39 ...Ma pärin kogu aeg, kas te ei ole saanud vastust peaprokurõri käest. Kui ei ole saanud, siis kirjutage uuesti. Teil on teada, mis meiega tehti ja milles meid süüdistati... teie teate, et ma olen ilma süüta. Kas Endel talve jooksul õppis vene keelt rääkima, kas ta tuletab mind meelde või on unustanud, andke üle tervitused... V. Käsperg, I. Kiitam ja A. Raadik on surnud juba sügisel...

7. IX 39 ...teatan, et töötan kaugel tundras, töötingimused on head, samuti ka toitlustamine — tegelikult vastupidi! — riided ja jalatsid on samuti head. Kallis naine, teatage mulle, mis teile vastati kaebekirjade

Верховный Совет СССР. Если вы ответа не получили то напишите все пиинати я панди пухта пабериле алла кирютама и селле тагаярел анти 10 как Ээсти сала кулакуд. Поэтому я прошу вас обжаловать все...

Привет отцу матери Гильде Аделе и другим родственникам привет моим сестрам и матери.

Привет Тайвер и Ронту от Югана

адрес Красноярский край
пос Норильск
Норильский лаг НКВД

24. III 40 Норильск с Тундры. ... От вас последнее письмо получил в Краснодаре и после этого я не знаю живы вы или нет. Возможно вы пишете много ну я писемь не получаю а поэтому советовал пишете по русски и только про свою напиши с своей здоровье как сын Эндель здоров и растет как он про меня не забыл все? Ты вспоминай ему про меня возможно что я скоро приеду домой. С наших людей очень много освобождалось уже...

Напишите как живет моя мать и сестры, здоровые, есть какие изменения как вы живете в колхозе и как твое хозяйство. Сын и мама не забывают меня я сижу не за преступление.

Мой адрес поселок Норильск
Красноярского края
почтовый ящик 224

peale, mis teie kirjutasite NSVL Ülemnõukogusse. Kui teie vastust pole saanud, siis kirjutage kõigest, piinati ja pandi puhtale paberile alla kirjutama ja selle tagajärjel anti 10 kui Eesti salakulakutele. Sellepärast ma palun teid kaevata kõigest... Tervisi isale, emale, Hildale, Adelele, Lidiale ja teistele sugulastele, minu õdedele ja emale. Tervisi Taiverile ja Rondile Juhaniilt aadress: Krasnojarski krai Norilski asula Norilski NKVD laager.

24. III 40 Norilski tundrast. ... Viimase kirja sain teilt Krasnodaris ja pärast seda ma ei tea, kas olete elus. Võib-olla, et te kirjutate palju, aga mina neid kätte ei saa. Sellepärast soovitan kirjutada vene keeles ja ainult endast, oma elust, sellest, kas poeg Endel on terve ja kas ta mind ei ole unustanud? Sa tuleta temale mind meelde, võib-olla, et varsti tulen koju. Meie inimestest on väga paljud juba vabastatud... Kirjutage, kuidas elavad minu ema, õed, kas on terved või on mingeid muutusi? Kuidas elate kolhoosis ja kuidas on sinu tervis. Poeg ja mamma, ärge unustage mind, ma olen vang mitesüüdlasena. Minu aadress: Norilski küla, Krasnojarski krai, postkast 224.

Письмо опущено 18. VII 40 с за Полярий

Здравствуйте незабываемая жена Эльвина сын Эндель отец мать Александр, Аделе, родная мать сестры. Сообщаю вам что покамысь жив и здоров что и вам желаю от души. Дорогие домашние я очень скучаю за вами. Уже проходит 2 года когда я был с вами вместе. Первый год хотя бы получил от вас писем ну теперь прошел год и в конце года получил только от вас одно письмо. Скучно! по сколько я вас не могу забыть никогда. Эльвине пиши ты по чаще писем и пришли свой и Энделя фотокарточки. Которые ты мне прислала, это остались в Соловки — соловетскую тюрьму.

24. IX 40 Заполярный привет родные на материке Всем всем!!

Здравствуйте, жму руку крепко, крепко многоуважаемая жена сын. Я живу далеко далеко от вас за полярным кругом недалеко от северного полюса на полуострове Таймырь. Здесь лета не бывает примерно с 15—20 октября до 15—20 февраля круглосуточная ночь обычные морозы 45—50° зимний месяц 50—58° Вообще здесь ничего живого нет вечная мерзлота, но очень богат цветными металлами. Вчера получил от вас посылки...

Александр Эльвина и мать!!

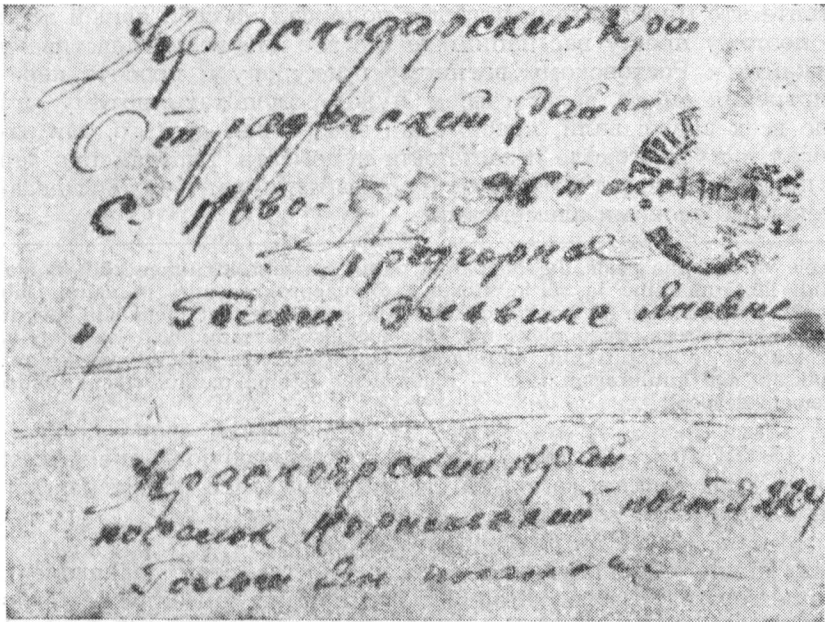
Много я вам писал и просил вас о моем освобождении. Все это зависит от вас Вам нужно хлопотать и возьмите в селе подписи на мою характеристику и укажите как я работал в

Kiri posti pandud 18. VII 40 Kaug-Põhjast. Tere unustamatu naine Elviine, poeg Endel, isa, ema, Aleksander, Adele, ema ja õed! Teatan, et olen elus ja terve ja sama soovin teilegi südamest. Kallid kodused, igatsen väga teie järele. Juba möödub 2 aastat sellest, kui olin koos teiega. Esimesel aastal sain teilt kirju, aga nüüd on aasta möödunud ja alles aasta lõpus sain ainsa kirja. Igav! ma ei suuda teid unustada mitte kunagi. Elviine, kirjuta sina tihemini kirju! Saada oma ja Endli pilt! Need, mis sa saatsid, jäid maha Solovkis - Solovetsi vanglasse.

24. IX 40 Kaug-Põhja tervitus, omaksed kõik, kõik, kes olete mandrill! Tervist, pigistan kätt kõvasti, kõvasti väga austatud naine ja poeg. Ma elan kaugel-kaugel Põhjas, mitte kaugel Põhjanabast, Taimõri pool-saarel. Siin suve ei ole, umbes 15.—20. oktoobrist kuni 15.—20. veebruarini on ööpäevane öö. Tavaliselt on külma 45—50° talvekuudel 50—58°. Üldse ei ole siin midagi elavat, vaid igikelts, aga väga rikas väärismetallide poolest. Eile sain teilt pakid.

Aleksander, Elviine ja ema!!

Palju olen teile kirjutanud ja palunud enda vabastamise pärast. Kõik oleneb teist, teil tuleb hoolt kanda ja võtke külast allkirjad minu iseloomustusele ja märkige ära, kuidas ma töötasin kolhoosis ja kas olin selline

Jaan Holmi kirja ümbrik 1940. aastast: Krasnodari krai, Otradnaja rajoon, Novo-Estonovka, Predgornoje küla, Elviine Jaani tr. Holm. / Saatja aadress: Krasnojarski krai, Norilski asula, postkast 224, Jaan Holm

колхозе был ли я такой КРД как мне заставили подписать на следствии в Краснодаре как будто бы Кеввай Осфальд приходил ко мне на квартиру и дал мне указания, что мне нужно делать.

I Якобы я хотел на станции Отрадной зажечь поля в колхозе им. «Сталина» ну мне это не удалось якобы я был задержан с рай милицией.

II Якобы я дал распоряжение кузнецам о том, что они срывали ремонт инвентаря к посевному компанию. Пред-

KRD (? — võib-olla kontra?) nagu mind sunniti alla kirjutama uurimisel Krasnodaris. Nagu oleks Kevvai Osvald käinud minu korteris ja andnud mulle korraldusi, mis ma pean tegema.

I. Nagu oleks mina Otradnaja staniitsas Stalini nim. kolhoosis tahtnud põlema panna põllud, aga rajooni miilits võtnud mind kinni.

II. Nagu oleks mina andnud seppadele korralduse, et nemad takistaks põllutööriistade remonti külvi- ja koristushooajaks.

Kujutage ette, mis nad minuga olid teinud, et ma kirjutasin alla sel-

ставте что мною делали чтобы я подписал на себя явный лож. А поэтому прошу вас напишите это все как вели следствие и езжайте к Ростовскому военному прокурору и просите пере-
смотрения моего дела и всем нужно хлопотать потому что нас всех завязывали, якобы один завербовал другого, так за-
писал и в протоколе и заставили подписать. Единственно что я прошу вас стоит что стоит ну давайте правду что мы поса-
жены вражескими элементами.

lisele valele enda peale. Ja sellepärast palun ma teid, kirjutage kõik, kuidas viidi läbi uurimine ja sõitke Rostovi sõjaväeprokuratuuri ja paluge läbi vaadata minu lugu ja hoolitseda on vaja kõigil, sest et meid siin mässiti kokku üksteisega, nagu oleks me kõik üksteist värvanud. Nii kirjutati ka protokollis ja sunniti alla kirjutama. Ainus, mis ma palun: maksku mis maksab, aga kuulutagem tõde — meie oleme istuma pandud vaenulikkude elementide poolt...

13. XI 40 [...] armsad kodused, tahan proovida õnne ja eesti keele kirja kuidagi salaja välja saata, kui läheb õnneks ja saate selle kirja kätte, selle kirja N 8, siis kirjutage [...]

[...] täna, 13. XI, on juba pilkane pime.

Siin ei ole midagi, ei lindu ega metslooma peale jääkarude ja valge rebase. [H]aljast ei ole 3 aastat näinud. Kui olime Materiku [mandri] peal, siis peideti [meid] mööda türmisi nii et päevavalgust näha ei saanud, see kestis 14 kuud, iseäranis Solovkiis Valge mere saarel.

[...] siiski palun armsad päästke mind, ei taha sugugi siia põhja jäädesse surra...

[...] Kas seda ei ole keegi ütelnud miks pärast meie kinni oleme kas nad vereimejad ei tea, kui palju inimesi surnuks peksivad ja panivad alla kirjutama igavesele valele, tahaks palju teile rääkida, no kuid paberi peale ei jõua kõiki kirjutada.

[...] Vabandage kirjas on palju tähevigu, venekeele tähed lipsavad [h]ulka, see ei tähenda veel seda, et tahan emakeelt unustada [...]

22. XI 40 [...] teie olete palju ära teinud ja tahate õigust nõuda, et meie oleme süüta kinni pandud, meist on osa juba maha lastud [...]

...tellin [palun] teid õiguse eest võidelge tunnistatud lõpuni ja meie peame saama vabastatud.

Teie küsite, kui Malkin* veel töötas Krasnodaris, kas siis

* Krasnodari krai NKVD ülem major Malkin.

oleks ka peidus olnud Solovkiis, no kui Soomega sõda akkas, siis tehti Solovkii türm tühjaks ja meie trehvasime siia. Aga teised on arvatavasti Kolõmaas. Kaardi pealt vaadake aga meie Таймырский п. о. 75° põhjas.

28. XII 40 [...] teatan, et need kirjad, mida saadan on ammu valmis kirjutatud, kuid välja ei saanud saata teed olid kinni [...] ainult siis lendab laev kui teil lumi maha tuleb [...]

teatan teile minu üks uurija, kes mind üle kuulas, on ka siin, peksis mind ülekuulamisel. Peale Malkini arreteerimist arreteeriti ka uurijaid. On haigemajas minu palatis. Mina töötan praegu aigemajas sanitariks [...].

on temal veel meeles meie eestlaste priinimed Виру и Гольм Адольф...

10. I 41 /.../ все домашние родные ведь нам обидно мы совершенно без винно находимся в заключении «Заполярье» /.../ Тайвер Ян получил от жены 31. XII 40 письмо и очень хорошо где она пишет много разных новостей и так же о свобождении и спрашивает не семейный ли Ян здесь. Она наверно не представляет где мы находимся и как мы живем. Он заплакал, когда я прочел ему это письмо и с одной стороны от радости, что она никогда не забывает своего мужа Я сейчас работаю в больнице статистиком с 5 VII 40 а Тайвер работает на земляных работах.

10. I 41 [...] kõik kodused, omaksed, meile on solvav, et oleme täiesti süütud ja meid peetakse kinni Kaug-Põhjas [...] Jaan Taiver sai oma naise käest 31. XII kirja ja väga hea kirja, kus ta kirjutab palju uudiseid ja meie vabastamisest. Ta küsib, kas Jaan ei ole siin abielus. Tema vist ei kujuta ette, kus meie oleme ja kuidas elame. Mees hakkas nutma, kui ma talle kirja ette lugesin, ühelt poolt rõõmust, et naine kunagi ei unusta oma meest. Mina töötan praegu, alates 5. VII 40 haiglas statistikuna, aga Taiver käib mullatöödel...

22. II. 41 [...] Elli armas naine

Selle kirja mis sa kirjutasid eestikeeles ja paljudest teie uudistest see näitab meile, et seal on elus maapealne põrgu, see on üks koledus, puudub ainult ilmsi kurat, kes tulise oraga tagant sasib...

Kirjutan mõne sõnaga teistest meestest veel sest ajast kui ühes olime Krasnodaris. Mehed keda koledasti ära peksti Miilitsa Jaan Reinu pg, Kitsel Voldemar, Piho Otto, Vatter Jullus, Viru Aleksander. Väga [h]arva, kes ilma jäi... Ära surid Raadik August, Kiitam Jüri, Käsperk Villem, Kiitam Aleksander...

Elli kallis naine sina kirjuta selle aadressil Красноярский край, поселок Норильск, получить Гейнтс Алексей Генриевичу aga tema käest saan mina kirja alati kätte ja ära äbene kirjuta kõik mida südamest soovid. See on suur tohter eestlane Lenin-gradist tema juures praegu mina töötan statistikuna tema on mulle suurt abi annud. Väga tubli mees [...] Taiver Juhanes töötab *dnevalnaks* (päevnikuna — H. S.) nagu invaliid aga Jaan töötab ehitusel väljas. Suur habe on ees, et külm nägu ära ei võta. Oleme kõik abi üks üheteisele annud, praegu olen mina saanud temale abi anda, meie abi andmine on ainult tükki leiba. See on kõige kallim. No eks näeb, paljud on kätt vaadanud ja ütlevad, et üle 3 aasta istuda ei tule, ja unes olen ka sedamoodi näinud.

Head aega, head aega, armsad kodused, kätt pigistades, suud andes, armas naine Elli, poeg Endel, isa, ema, Aleksander, llda, Adeele, Emilie, Liidy, raske on neid sõnu kirjutada, millal tuleb see aeg, millal teretan teid kättpidi. Küll oskaks vabadust armastada ja teaks mis maksab oma perekond ja vabadus.

Jään terveks, mida ka teile soovin südamest, teid tervitades, Jaan.

23. II. 41 ... See veel ei olnud kõik, mind süüdistas, et olen Kubani sõjariistus ülestõusjate osanik ja kõiksugu kuradi rämpsu, mida *sledovatel* (uurija) omast peast kirjutas ja vot nüüd on tarvis näidata, kes me oleme ja kas oli niisugusi asju.

23. VI. 41 [...] sain sinu kirja, Adeele ja ristitütre kirjad, armsad kodused olen lõpmata tänulik teie kirjadele. Käed väris- sesid kui dr. Gents kirja andis, sest teatsin, et see on eesti keeles kiri minu kalli naise käest [...] Elli sina kirjutad, et oleks sull tiivad olema lendaks, kõige pojaga minu juure. Minu kallis naine meie elasime ühes viis aastat kaks kuud ja kakskümmend üks päev, see aeg läks nii ruttu, et ei näinudki ja korraga lõhuti meie elu mõrtsuka viisil meie olime noored, ainult elada teine teisele rõõmuks. Jumal mis mina olen selle 3 aastaga läbi elanud. 13 kuud peideti mööda irmsaid türmisi, üks koledus üksikus kambris istusin Solovkiis kus ei kuulnud inimese häält ei Jumala valgust näinud, nüüd olen siin põhjanabal kuu aja pärast saab 2 aastat, kus ei ole haljast ei elavat lindu [...] peale jääkarude ega eskimoside ja tunguside midagi.

Armas naine sina kirjutad ja tuletad meelde enda unenägu ja ütled et senini on unenäo järgi läinud ja hoiatad mind, vaata ette tee peal kodu sõites [...] Armas naine selle kohta tahan mina niimoodi ütelda Jumalast loodud elu saatuse eest ei pääse kus- kile, inimese võim on väikene, sest tead mis aastal Sa unes nägid,

et tuleb kinni minna, see oli 1 või 2 aastat enne kui kinni pandi ja miks pärast selle eest ei pääsenud? Ja mina ise tundsin, et midagi minuga juhtub, südamerahu kadus nii ära, et ei leidnud omal rahuliku kohta kuskil, see oli enne kinni panekud. Mäletan kui mägedest sõitsin kodu ja tõin uusi vihtu, see oli nädala sees ja ema või sina ütles nüüd jagub terveks talveks, aga mina ütlesin ega minul nendega vihelda ei tule. Teiseks sina keetsid *varenjad* (keedist) ja ütlesid et tuleb rohkem suhkrut panna et hapuks ei lähe, talvel on hea teed juua, mina jälle ütlesin ega minul ükskõik teed juua ei tule. Miks pärast ma need sõnad ütlesin. Töö asjus mingisugu märki ei olnud, et tuleb kohtusse minna. Ja kui pandi juba kinni siis nägin unes et mull oli 10 rubla raha 6 rubla kadus ära ja jäi neli rubla, selle rahaga läksin poodi ja ostsin 3 rubla eest tubakast, paperossi, tikku ja suhkrut, üks rubla jäi järele, küll ajasin poemehele peale anna selle rubla eest veel midagi, no poemes ei andnud midagi ja mina viskasin selle rubla maha. Teine unenägu meie küla kõigi eestlaste *prigovorid* (kohtuotsused) seoti ühte pakki ja musta pliiatsiga tõmmati rist peale, minu *prigovori* võttis *sledovatel* oma kätte ja pani laualina alla, seda unenägu rääkisin teistele meestele, keegi ei oskanud midagi selle kohta ütelda, ainult Vatter Jullus ütles, meie läheme koju, aga sina jääd kinni. 4. oktoobril *spisokiga* (nimekirja järgi) kutsuti meie eestlased kõik välja, minuga istus ühes 28 meest, meie eestlasi, kõik kutsuti välja, mina jäin üksi eestlastest, välja minnes kõik jätsid eadaega kättpidi ja oli ka mehi kes nutsivad mind sinna jättes

Aga Sabbo Arnold ütles, noh Jaan, täna on neljapäev, lauba õhtuks oleme kodus aga sind pani *MTΦ* kinni, ise naeratas, selle peale mina vastasin küll jumal päästab, niipalju kui mina südamest uskusin alati ja keegi ei saa ütelda, et Jumalat ei ole mina omas elus olen läbi elanud ja näinud, et inimese võim on armetu...

(See kirjalõik siin on tähenduslik. Meeste hüvastijätust. Väljakutsutud mehed ei tulnud koju laupäeva õhtul, nad ei tulnud koju pühapäeva õhtul... Nad ei tulnud koju kunagi. See oli nende viimne päev — kaduneljapäev, 4. oktoober 1938. Aga kodus ootasid lapsed, naised, vanemad, töö ja ootama jäadi kuni surmani — H. S.)

[... Kui teie minu käest tahate midagi teada saada süüdistuste kohta, ma siis kirjutan, ma olen küll juba seda teile kirjutanud mida ma ise tean, aga kõike ei tea mis mulle sinna samuti nogani (nagaani) abil pandi alla kirjutama ilma et oleks ette lugenud ja ei andnud omale ka lugeda.

Norilski laagri esimeste velskrikursuste õpilased koos õpetajatega 1942. aastal. Ülemises reas paremalt neljas on Jaan Holm. Teises reas istuvad: keskel (prillidega) haigla siseosakonna juhataja A. Heints ja paremalt teine dr. L. Mardna

13. VIII 1944 Norilskist [. . .] Armas naine sina kirjutad minule ja minu sõbrale Gentsile ja otsid mind taga. Mina ei kirjutanud 3 aastat, andsin 41. aastal sõja algul endale sõna et ei tülita teid, 10 aastat ei ole 10 kuud. Aga täna 13. august poja sünnipäev ja sinu käest kiri. Aga minu elu on niisugune, mida raske on uskuda et jõuab see 10 a. ära teenida. See on koledus.

Armas naine kirjutan paari sõnaga omast elust: minul läheb viies aasta töötada keskhaiglas. 42. aastal lõpetasin velskri kursused, peale lõpetamist töötan velskrina, arstid on siin väga suured, sest 38 aastal korjati üle Venemaa paremad inimesed vanglasse. Mina oma teadmisi teile kiitma ei hakka, ainult ütlen nii palju, on mida õppida ja olen õppinud ka. Minu kursuste aja jooksul mina *резекторист* või eestikeeles lõikasin lahti tuhat sada seitsekümmend surnud kes olid otsa saanud haiguste tõttu mida seletada ei jõua [. . .]

15. XI 44 Здравствуйте дорогие родные...

Я жив здоров Про себя много писать не буду написал все в августовском письме. Это письмо напишу и хочу вас попросить напишите все письмо и напишите более подробно как живете дома? Где Эйман Виллем, Пельд Александр, Густав, Умнов, Иваненко. Про всех в отдельности я спрашивать не буду, потому что и не знаю... Ты беспокоишься за меня, а от других я не получил ни одного слова [за все это я благодарю]... Эльвине моя милая жена! Я седой волосы все белые. Жду от вас письма. Тогда напишу больше сейчас не знаю получу ответ или нет. Эльвине напиши как сын растет, как занимается в школе.

Целую крепко... крепко... Ян.

15. XI 44 Tervist kallid omaksed... Olen elus, terve. Endast palju kirjutama ei hakka, kirjutasin augustikuu kirjas kõik. Selle kirja kirjutam ja tahan teid paluda, kirjutage kõik kirja ja kirjutage täpsemalt, kuidas teie elate? Kus on Villem Eiman, Aleksander Põld, Gustav Põld, Umnov, Ivanenko. Kõigist eraldi küsima ma ei hakka, sest ei oskagi... Sina tunned muret minu pärast, aga teistelt ei ole ma ühtki sõna saanud (kõige selle eest tänan)... Elviine, minu kallis naine! Ma olen hall, juuksed on kõik valged. Ootan teilt kirja! Siis kirjutatan rohkem, ei tea praegu, kas saan teilt vastust või ei. Elviine, kirjuta, kuidas poeg kasvab, kuidas õpib poolis! Suudlen kõvasti... kõvasti... Jaan.

(Kestva sõja tõttu oli kirjavahetus osaliselt katkenud — H. S.)

[P. S.]

... Armas naine ei taha siia surra ka teie abi mind ei päästa, 10 aastat jumal kui raske, see on niisuguses olukorras ära olla, pisarad tulid silma kui eesti keeli paar sõna kirjutam. Armsad kodused, äbi on küll tellida, kui on võimalik saatke üks kilo sea pekki ja paar käbi küüslauku adressi peal näidake et saadate vangile siis võetakse vastu!

Jumalaga!

(Käekirjast ja kirja sisust on näha, et inimene on ahastuses ja väga haige. Meedikuna saab Jaan Holm aru, et miski asi teda ei päästa, kuid ei ütle selle kohta sõnagi, et teistele mitte haiget teha. Jaan oli haigestunud tuberkuloosi ja teadis, et pääsu sealt pole. Ta viidi üle tööle tuberkuloosihaglasse. —H. S.)

1. IV. 45 [...] Sinu kirja peale tohter Gents ja tohter Mardna küsisid minu käest, kas vastasid perele oma elust, minu vastus oli alati et jah. Armas naine Sinu kirjutatud kiri tohtrile, ja tellisid tema kääst minu kohta teateid kas olen elus või mis on

juhtunud. Selle kirja tohter Gents luges tohter Mardna juuresolekul minule ette ja tegi isikliku noomituse ja karistuse, et miks mina ei kirjuta. Tohter Mardna, tema on Eestimaalt, ütleb kui mina oleks oma naise käest saanud niisugused kirjad mina kirjutaks iga kuu 3 kirja [...] Sinu kirja kui mina loen on silmas pisarad ja mitte minul üksi iseäranis nutab kui väike laps tohter Mardna, tema ei tea omast perest midagi ei ole ühtegi kirja saanud, tema on Eestimaal «suur arst».

Kallis poja, kasvad ilma papata, ainuke papa sõna on see kuule mamma sõna ja ole mõistlik ja õpi hoolega. Armas naine ja poeg saatke mulle enda pilt, tahan teid näha kas või pildi pealt.

Kas sina tõesti jääd ootama mind kui mul see 3 ja pool aastat veel möödas on. See on mul teadmata, kas jõuan mina selle aja ära olla. Poeg Endel muidugi enam mind ei tunnista papaks jäi ilma papata veel 4-aastane, aga nüüd on juba 10-aastane poiss. Kas poeg käib koolis, kas on tõsine poiss? Millised raskused ise oled läbielanud? Kuidas isa ja ema tervis on. Kas minu ema on elus ja kuidas tema tervis on, kus Villem on, mis on uuemat tahaks teada kodu elust ja rahvast, mis on kuulda teistest meestest. Oh jumal peaks mina eluga kodusse saama, kodumaa mulle annaks suud! Küll on raske! Küll on kahju noorest elust ja perekonnast, Sinu isal ei olnud nii valge pea kui praegu minul, aga kolm ja pool aastat on kurjemad elu koolid ees.

27. IV 45 С дального севера. Добрый день дорогая жена Эльвине и сын Эндель Сообщаю что я жив и здоров. Пишу письмо короткое эй вый кирютада.

Мне имеется возможность выехать на материк но боюсь жары я уже привык где круглый год зима и холодно Если бы выехать и приехать домой это было бы хорошо но тут еще три года впереди, я в этом году выеду на материк сообщу вам свой адрес.

27. IV 45 Kaug-Põhjast. Tere päevast, kallis naine Elviine ja poeg Endel! Teatan et ma olen elus ja terve. Kirjutan lühikese kirja, ei tohi kirjutada. Mul on võimalus sõita mandrile, aga kardan kuumust, ma olen juba harjunud, et aasta ringi on talv ja külm. Oleks hea sõita koju, aga siin on mul veel kolm aastat ees. Sel aastal saan ma asuda mandrile, teatan oma uue aadressi...

27. I. 46 Krasnojarskist. [...] Olin transiitlaagris 3 kuud. Nüüd olen kindla koha peal, töotan oma vana kindla koha peal ise olen alam ja oma vanem, ise olen oma peremees. Vastuvõttu suurt ei ole, 20—30 inimest päevas.

Praegu tervis just kõige parem ei ole, olin haige. Inetu on

küll seda teha, no siiski kogun nii palju autunnet ja küsin teie käest natuke abi kui on võimalik saatke mulle pakk ainult rasv-ainet. Väga tellin kõiki kes on suutelised seda tegema.

Poeg kallis, kallis naine toetage pappad. Kallis naine kirjuta kuidas [...] kus on Aleksander... Kas Norilskist on Gents kirjutatud?

Minul ei ole midagi kirjutada, ka tahan et teie kirjutate kõigest peenelt.

Minu adres

г. Красноярск
14 п/отделение
п. я. 288/2
ГОЛЬМ

(See kiri on pandud Krasnojarskis posti, kas aga Jaan ise sinna pärale jõudis? Kaks lennupostiga kodust saadetud toidupakki tulid kohe tagasi, kuna isikut ei leitud. Ja see Jaan Holmi kiri oli viimane. — H. S.)

ALEKSEI HEINTSI KIRJAD ELVIINE HOLMILE:

Teie mees Jaan on natukene haige (kopsu tiisikus).* Praegu tal tervis on hea, ta töötab endiselt velskrina. Aga et tal tervis pahemaks ei lähe, sellepärast peab ta kaugest põhjast välja sõitma. Arvatavasti sõidab siit välja augusti kuul 1945. Kuhu ta saadetakse, ei ole teada. Kuid ta ei taha teile kirjutada, et on tiisikusehaigeks saand sest pealt näha on tugev poiss kui kodu tuleks te ei usugi et niisugune tugev mees on haige.

Heints

* See Jaan Holmi saatusekaaslase Aleksei Heintsi kiri oli lisatud Jaani ühele kirjale u. 1945. aastal. Aleksei Heints ei olnud arreteeritud 1938. aastal Uus-Eesti külas. Elli (Elviine) Holm kohtus hiljem Heintsiiga Leningradis ja sai tema kohta üht-teist teada. Aleksei Heints oli sündinud 1898. aastal Põltsamaal. Ta represseeriti 1937. a. Leningradis. Heints oli 19 aastat süütult vanglas, ta rehabiliteeriti 1956. Ta oli arst, ka vangilaagris. Tänu temale ja dr. Leonhard Mardnale sai Jaan Holm nende kaudu vahepeal kirju koju saata. Need mehed kergendasid tema vanglaelu, kuid päästa nad Jaani ei saanud, sest ei olnud selleks jõudu.

Austatud Sl. Holm*

Teie kirja sain 6. IV 46 kätte, mida 16. XII 45 kirjutanud olite. Olin ütle matta õnnelik, et kirja sain, selle peale vaata matta, et teid ei tunne . . .

Teie mees Jaan sõitis 1945. a. suvel Norilskist välja, aga kuhu neid saadeti ei ole mul teada. Tiisikuse haiged tunnevad endid siin kauges põhjas pahaste, siin 9 kuud on talvet ja kolm kuud suvet. Sellepärast iga aasta saadetakse kõik tiisikuse haiged siit parematesse kliimaatilistesse laagritesse. Ja on ka neid, keda lahti lastakse näiteks vargapoisid, sulid, ja röövlid kuid poliitilisi süüdlasi ei vabastada. Tema sõitis siit välja vastu oma tahtmist kuid midagi teha ei saanud . . . Tema töötas haiglas velskrina, kõik arstid pidasid temast lugu, oli väga akkuraatne tööline . . . Jaan hakkas oma verd andma et nende elu päästa. Peale oma viimast vereandmist ühe haigele hakkas Jaan mulle kaebama et tal nõrkus on, higistab ja ruttu väsib ja läks kõhnemaks.

Mina olin tol korral siseosakonna juhataja ja panin teda haiglasse, haiglas läks tal tervis paremaks . . . ainult tiisikuse pisi kud . . . Muidugi oleks teie kodus olema, teil seal hea kliima ja seal saaks ta ruttu terveks . . . tal oli ainult vasak kops haige.

Mina sain Jaaniga tuttavaks 1940. aastal . . . Ma võtsin ta haiglasse sanitariks, ta lõpetas velskri kursused 1942—1943 aastal ja hakkas minu juures töötama. Ma olin temaga väga heas vahekorras, kui ta siit ära sõitis lubas kohe kirjutada, kuid miks ta ei kirjuta on mulle arusaamata. Kui ta teile kirjutab siis andke mulle tema aadress . . .

Mina mitu korda küsisin Jaani kääst et miks sa naisele ei kirjuta et sa haige oled, mulle Jaan vastas: «juba see on naisele ja lapsele suur kurvastus et ma siin olen ja ma ei taha nende muret suurendada . . .»

Dr. Mardna on Tallinnast pärit, naine töötab tal Tallinna linna laboratooriumis arstina. Praegu saab ta naise kääst kirju ja kõik on tal korras — ainult vabaks saada . . .

Teid tervitades A. Heints

* Seltsiline Holm. A. Heintsi kiri Jaan Holmi abikaasale.

Norilskist, 26. I. 57. a.

Sl. Holm!

Teie kirja sain neil päevil kätte, mis mind väga kurvastas, et Jaan on surnud. Peale Jaani ära sõitu mina temalt midagi teada ei saanud. Mulle endale on arusaamata miks ta mulle ei kirjutanud...

Mind ka rehabiliteeriti 1955. aastal ja olen täitsa puhas kõigest pattudest. Mineval aastal olin Tallinnas, nägin Mardnat ja tuletasime ka Jaani meelde. Mina võtsin ennast töölt lahti, 9. I. 1957 ja neil päevil sõidan Norilskist välja — Leningradi, kus mulle korter antakse. Märtsis sõidan Kislovodskisse ravimisele sanatooriumi «Горные вершины» 18. III no 12. VI 57. a. Kui teie veel midagi teada tahate siis kirjutage...

Tervitustega Heints

MILLEST RÄÄKISID ENDISED VANGID?

Kui **Johannes Taiver** koju tagasi tuli, ei julgenud ta üleelatud palju rääkida. Ometi päriti temalt kõike. Ta meenutas: «Algul räägiti meiega Krasnodari vanglas ilusasti, laua all aga olid kumminuiad ja pletid, millega peksti, kui puhtale paberilehele alla ei kirjutatud. Peksti veriseks, visati kõrvalruumi, kus oli kohutavalt palav ja palju kärbseid. Ruumi põrand oli munakividest ja ruum ise oli nii kitsas, et istumiseks ei olnud ruumi. Istuda sai siis, kui olla teise mehe jalgade vahel. Väsisime. Haudusime, olime üleni verised. Rääkida ei tohtinud. Kui aga kõnekõminat kuuldus, visati puuhalg ruumi, ükskõik kes pihta sai. Pidime seisma püstijalu ega tohtinud liigutada, ja nii mitu tundi. Mehed ei kannatanud välja, suust ja ninast tuli verd, jalad olid paistes.

Kutsuti ülekuulamisele. Tahtsin väga süüa, ka janu oli tugev, lootsin, et vast antakse. Ülekuulamisruumi sisenenud, nägin, kuidas Miilitsa Reinu Jaan oli veriseks pekstud. Ta ei liigutanud. Teda näidatigi mulle ja seejärel visati ta kõrvalruumi, kus oli palju kärbseid. Olime alasti.

Mõnda meest kutsuti ülekuulamisele mitu korda. Kedagi ei jätetud piinamata. Pandi elektrikambrisse, kus vesi tilkus pähe ja seal olime mitu tundi. Ukse vahel pigistati näppe ja sugu-
elundeid.

Naised, see oli nii kole! Väga valus on meenutada, et meie elud on rikutud ja rahvas hukatud, pered lõhutatud, kodud purustatud.»

Johannes Taiveri elu murdus peagi lõplikult ta enda rajatud koçus. Ta leiti hommikul hoovis surnuna.

Valter Org, teine mees, kes elavana tagasi pääses, meenutas: «Teadsin, et süüdi ma pole, miks peaks ma puhtale paberile alla kirjutama! Mida ma arvasin, seda ka ütlesin.

Algul mehed tegid veel nalja, ei osanud väga karta. Aga kui

Üks NKVD laagreid oli Solovetsi saarel, kus peeti kinni ka eesti mehi. Solovetsi kloostri (tookord vangla) sissekäik 1976. aastal. Keskel kahe kaaslaste vahel Hilda Sabbo

meid paljaks võeti ja kui Veebri Aleksander ning Kevvai Osvald olid välja käsutatud ja pärast koledat peksmist kui elutud kotid uksest sisse visati, jäid mehed tõsiseks.

See oli meie esimene peksmine vanglas.

Mind löödi ja ähvardati. Siis pandi mulle kummisärk selga ja peksti, peksti põhjalikult läbi. Kaotasin meelemärkuse, ei

mäleta enam, millega see lõppes. Kui teadvusele tulin, olin teises ruumis. Küsiti, kas kordame või kirjutate paberile kohe alla.

Õeldi, et mulle anti 8 aastat, aga mille eest, seda ei tea ma tänaseni.

Aga mehi peksti mitu korda koledasti, peksti surnuks, pool-surnuks ja visati poolelusana lubjaauku. Kүүnte alla torgati nõelu. Kannatasime tugevat nälga ja janu, haavad mädanesid. Piin oli seista ja istuda.

Kohut ei olnud, õeldi vaid, et sain 8 aastat ja saadeti kaugele Põhja, ühele saarele. Teiste meeste kohta midagi teada ei ole. Pärast 4. oktoobrit 1938 Krasnodaris ma ei näinud enam kedagi. Mind pandi koos teiste vangidega loomavagunisse. Sõitsime üle nõdala, enne kui ukсед avati.

Olime keset metsa, sügav lumi maas. Pidime vagunist väljuma. Öö oli väga külm, hommikuks olid pooled mehed jäätunud, nii et lumi laipadest otse mustendas.

Meid jäetigi lageda taeva alla ja söömata. Järgmine päev lõikasime külmunud meeste küljest pehmemaid kohti, söime kopsu-, maksa- ja südametükke, et ellu jääda. Need, kellel süda seda vastu ei võtnud, surid nagu loogu. Ellu jäi meist vähe.

Valvurid olid purjus ja magasid telgis. Hommikul aeti meid jalgsi edasi. Ja alles mõne aja pärast heideti meile lennukilt alla toidukraami.

... Kui olin oma aja ära istunud, saadeti öhtul vanglavärvast välja. Aga ega ma tohi sellest rääkida, mind hoiatati.»

Valter Org tuli koju, kuid ka kodus ei olnud tal rahu. Ta lahkus külast teadmata suunas.

On teada, et **Jaan Taiver** tegi läbi kõik, mis teisedki küla-mehed. Ta kirjutas harva, oli Norilskis ja mujal. Ja ta jäi seal ellu. Seejärel saadeti ta asumisele. Kui abikaasa meest vaatama sõita kavatses, tuli telegramm, et sõita pole vaja — mees on surnud.

Suurem osa mehi kadus nagu maapõhja, neil ei õnnestunud kellelegi, veel vähem kodustele rääkida oma saatusest.

Uus-Eesti külas oli 115 peret ja 423 inimest, 1938. aasta 28. juulil arreteerisid NKVD töötajad 95 meest ja ühe naise. Külla jäi ainult viis tööjulist meest. Üheksakümne kuuest represseeritust õnnestus ainult neljal alustada kirjavahetust kodustega. Ja üksnes kaks meest jõudis pärast «oma aja äraistumist» tagasi koju.

Viimasel ajal on omaste järelepärimistele tulnud vastus (ametlik dokument), et paljud Uus-Eesti külast ära viidud mehed lasti maha 4. oktoobril 1938.

PEETER TEDER

EESTI KÜLA NAISTELE
(viisil «Sügishommik»)

Kevadine öö on nii vaikne ja vaga,
ainult okstes sahistab unine lind.
Kõik loodus ju puhkab, kuid mina ei maga,
mul murega rõhutud väsinud rind.

Ma suigun, mu liikmed on rasked kui tina,
Mul tundub, et keegi vist puudutab mind.
Siis kiirest' ma ärkan ja arvan, et sina,
kuid otsin, ei leia, ei leia ma sind.

Ma lendaks siis üle kõik Venemaa pinna.
Taigasse ma lendaks, kus põlised puud,
ja tuleks kui senini salaja sinna,
kus viibib mu kallim, ja annaks tal suud.

Ehk saatus küll rohkest on haiget mul teinud,
mind mure on rõhund kui udune viir.
Ja üksildus raske mismoodi on läinud,
kuid siiski mind troostib üks lootusekiir.

Kui lõpmata uni las olla mu elu.
Sa ükskord ju tuled ja äratad mind,
siis taganeb minus kõik kurbus ja valu,
siis rõõmu sees jälle ma tervitan sind.

Aga kevade öö nii nõiduslik ilus,
kuu kõrgusest vaatab mu voodisse ka
kui tahaks ta ütelda pilvede vilust:
ei kallimat iialgi näha ei saa.

Armaviris, 1939. aasta kevadel

KAAREL SAAME

MÄLESTUS KODUKÜLAST

Kaukaasia mägede jalal,
Urupi jõe kallaste peal,
oli asumis eestlaste küla,
kus kõlas kord nooruse hääl.

Seal vaikselt mägede orus,
kuhu sisse viis kõverik tee,
käis läbi koledas marus
hirmus hävitus vaikselt juulikuuööl.

Sellest kuulda on kõikidel valus
ja tahtmatult silma toob vee.
Kes üle veel jäänud ja elus,
neil kõrbeks on muutunud tee.

Seal emakesed nutavad nüüd valus,
enneaegu neil halliks läind pea.
Kas pojad ja mehed veel elus,
ei seda nad enam ei tea.

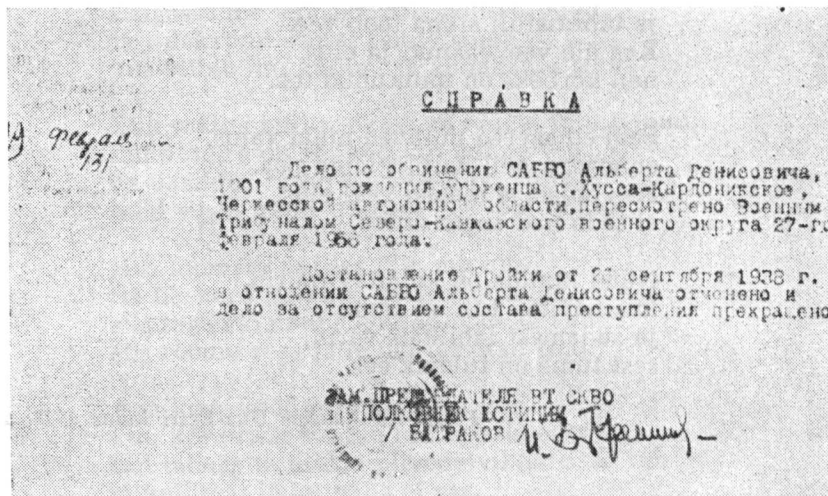
Nüüd kuulda on kohutav mürin,
kus hävitav tuli on sees,
ja südamest läbi käis värin,
sest tume on tulevik ees.

Põhja-Kaukaasias Uus-Eesti külas 1948. a.

48 AASTAT HILJEM

Kui ma 1986. aastal oma Uus-Eesti külas käisin, elas seal veel viis eestlast: Veebri Ermiine, Saame Salme, Rondi Marta ja Jakobsonid, ema ja poeg, kuid kolm neist lahkusid veel samal sügisel. Külla jäid vaid Jakobsonid, kes olid sinna elama tulnud hiljem.

Uus-Eesti küla praegu enam ei ole, isegi varemeid mitte, ka need on minema tassitud. Ümbrus on lagastatud. Viimati elasid siin veel üksikud vene perekonnad. Elekter oli külas veel alles, vesigi kraanides, aga rahvast ei olnud. Siin-seal kerkis suuri kändude ja puujuurte kuhje, osa puujuuri ja lammutatud majade riismeid oli buldooser kraavi lükanud.

Raamatu koostaja isa Albert Sabbo rehabiliteerimise õiend, välja antud 29. veebruaril 1956 Põhja-Kaukaasia sõjaväeringkonna sõjatribunali poolt Doni-äärses Rostovis

РСФСР

СВИДЕТЕЛЬСТВО О СМЕРТИ

И-АЯ № 325277

Гр. Саббо Альберт Яковлевич

умер(ла) 8.03.1947 в возрасте 46 лет со дня рождения

возраст 46 лет со дня рождения

Причина смерти заболевание

о чем в книге записей актов гражданского состояния о смерти
 19 26 года марта месяца 1947 числа
 произведена соответствующая запись за № 47

Место смерти: город, селение Зав. дом. общ. в с. К...

район _____ область, край, автономная республика _____

Место регистрации: Зав. дом. общ. в с. К...

Дата выдачи 25.01.1967

Заведующий бюро или его заместитель И. И. ...
 гражданского состояния

Albert Sabbo surmatunnistus, välja antud 25. jaanuaril 1967, nagu Jüri Kiitami omagi, Otradnajas. Surma ajaks on märgitud 8. märts 1947 (46-aastasena), surma põhjuseks — maohaavad. Surma koht: vangistuses. Märkimisväärne on, et Otradnaja perekonnaseisuaktide büroo raamatus on surma kohta tehtud sissekanne alles 10. mail 1956

Tühjenedud ja hävinud Uus-Eesti küla viimane elumaja, küla üks nägusamaid hooneid, 1986. aastal. Puid on hakatud maha saagima

Klubihooned seisis vaevalt püsti, oli akende, uste, põrandate ja lagedeta. Püüne ja orkestriruumi kohal oli suur auk. Kontori-poolel lõmitas lõhutud ahi, prahi sees maas vedelesid punasest sitsriidest loosungi- või liputükid. Seisatasin ja rääkisin onupoeg Ilmarile, kuidas ma siinsamas olin kunagi Kalinini vennaga juttu ajanud. See ametimees käis meie isade saatust uurimas. Tänu temale anti mulle järgmine päev tõend passi saamiseks, mida oli vaja, et edasi õppima minna. Kalinin ütles veel, et ärgu ma Ees-tisse kohe sõitku, omandagu kõigepealt eriala ja alles siis.

Praegu klubi enam ei ole, samal kohal on vaid mürkainete matmise paik. Kes tuleks veel mürgitatud maale kodu rajama.

Klubihooned ümber kasvas hõre umbrohi, endise palliplatsi nurgas ajas oksad harali jäme valge akaatsia. Nähtavasti ei suudetud temast jaagu saada. Buldooser oli puul koore ringirastat maha lõiganud. Tüve oli proovitud saagida ka ladva poolt, kuid seegi hävitamiskatse oli nurjunud. Puu oli elus, sest selle all oleva sügava kraavi tõttu ei saadud teda maha saagida.

See akaatsia on näinud palju, kui ta vaid rääkida oskaks! Ta kasvas keset endist küla. Puu otsast avanes vaade kogu külale, mille pikkus oli 2,5 km. Siit olid näha mõisaaed ja surnuaed, lammutatud koolimaja ase, ümberringi mäed. Ja kaugemalt paistis Elbruse tipp.

Külaaset tähistavad endine tee, valgete akaatsiate kännud ja võsa. 1986. aastal olid püsti veel elektripostid ja kraanidest tuli vettki

See oli meie kodukoht.

... Korjasime kunagistelt õuedelt lilli, et surnuaiale viia. Tuletasime meelde, kus kellegi haud võiks olla, meenutasime kõiki, kes kodusurnuaeda maetud on.

Kraavid, kus lapsena vihmaga paljajalu paterdasime, olid igal pool teerajaga kokku kasvanud. Polnud enam lilli täis õuesid, liivatatud kõnniteid ega lubjatud puid tee ääres. Oli vaid võssa kasvanud maa, padrik, mida jätkub ilmselt kauaks.

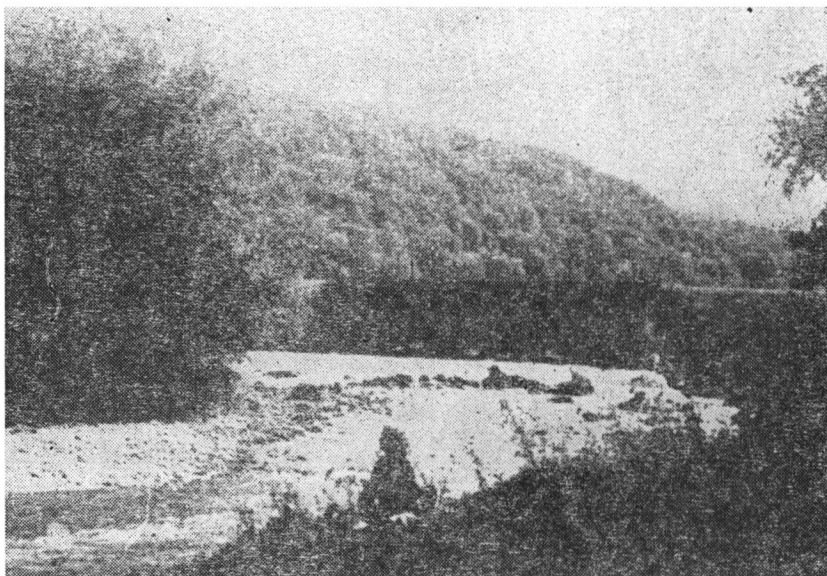
Selline oli mu endine kodukoht. Ei ühtki sirelit, roosi- ega marjapõõsast. Õitses vaid kollane sinep. Valge akaatsia põõsalt murdsin mälestuseks okkaid.

Brigaadi juurde sõitis mingi auto, et vast õnnestub siit veel midagi saada. Auto jäi seisma kellegi krundi otsas, hakati saviplonne peale laduma.

Minu vanaisa maja, mis asus küla servas, oli 1986. aastal veel alles, seal elas keegi venelanna, kes pidi järgmisel aastal samuti lahkuma.

Kui ma tупpa sisenessin, tundsin sedasama mahorkalõhna, mis oli vanasti vanaisa aegadel. Meenus kõik möödunu. Akna all kasvasid veel prantsuse ploomipuud. Õunapuuaeda küll enam ei olnud. Enam ei olnud ka suurt siidimarjapuud.

Neid marju jätkus kõigile, kes ainult puu alla läks. Vanaisa

Rändaja lapsepõlvepaikades. Siinpool jõge oli kord eestlaste Maruha küla. Üle silla on suur pirnimeets. 1986. aasta foto

pani teki puu alla ja raputas neid maha. Head magusad marjad olid, millest laste suud mustaks jäid.

Õu oli tühi ja lage, ei ühtki muud hoonet. Varem olid siin loomalaud, saun, ait, suveköök ja kelder. Kunagi jooksin siin ühe vanaisa õuest teise, sest vanaisad olid naabrid.

Õhtul käisime Ermiinega Liivamäel, kus kaevasime kollaste ja punaste lillede juuri. Tõin need sealt kaasa ja palusin Tallinna Botaanikaaija töötajaid istutada need meie küla mälestuseks. Ühe punase lille juure viisime Pärnamäe kalmistule, kus on rajatud meie koduküla rahva sümbolne matmispaik.

Esmaspäeva hommikul kõndisime tuttavalt Katavali jalgteel, möödusime mõttes endisest viinamarjaaiast ja lagritsaväljast. Paremale jäid karjamaa, sügavad kraavid ja soojaveallikad ning künkad täis punaseid lilli.

Kui me onupoeg Ilmariga bussipeatusse jõudsime, mis asus majandi keskel, ütles ta mulle:

«Vaata, need hooned on ehitatud meie valgetest akaatsiatest, aga need seitse naist sõidavad selle veoautoga märke, meie põl-

Maruha maastik 1986. aastal

dudele tööle.» Temale oli see kõik väga tuttav, ka tema oli kunagi siin töötanud.

Ei ole enam siin Elbruse jalamil sugulasi ega tuttavaid. Ei ole eestlasi ega nende külasid.

See oli häving.

Käisime ka Maruhas, vanemate sünnikohas. Seegi küla oli hävinud.

Sama saatust tabas peaaegu kõiki eesti külasid N. Liidus.

Livonia küla asus meie külast 30 kilomeetrit põhja pool. See oli kunagi olnud suurim eesti kultuurikeskus Põhja-Kaukaasias. Seal asus kool, kuhu teistest eesti küladest tulid õppima lapsed pärast seda, kui nad olid lõpetanud oma küla algkooli. Edasi mindi õppima kas Leningradi või mujale.

Ka Livonia rahva kannatused olid suured. Kulakuks tehti need, kelle majadel olid plekk-katused — kokku 47 perekonda. 144 inimest jäi peavarjuta. Nad läksid laia maailma uut elupaika otsima, paljud neist asusid meie külasse. Pärast küla lagastamist puhkes nälg. Hävitati viinamarjaaiad ja marjapõõsad. Majad lagunesid. 1937. aastal arreteeriti 18 meest. Kannatustele vaatamata pöördus rahvas hiljem külasse tagasi.

1941. aastal algas sõda, mis tõi külarahvale kaasa uue tragöödia.

Põhja-Kaukaasias Krasnodari kraisis on siiski veel eesti nimega

Пролетарии всех стран, соединяйтесь!

Коммунистическая Партия Советского Союза
КРАСНОДАРСКАЯ КРАЕВАЯ КОНТРОЛЬНО-РЕВИЗИОННАЯ КОМИССИЯ

50022, г. Краснодар,
ул. Шаумяна, 4

№ П/М-6
16 мая 19 89 г.

Эстонская ССР,
г. Кохтла-Ярве
ул. Лауритини 6-3
Милиц Э.Я.

На Ваше письмо сообщаем, что Милиц Артур Янович, 1913 года рождения, уроженец села Марухо-Эстонское, Каргалавской автономной области, эстонец, гражданин СССР, образование среднее, работавший учителем неполной средней школы села Красногвардейского Отраденского района Краснодарского края, органами НКВД по Краснодарскому краю был обвинен в том, что с 1935 года являлся участником контрреволюционной эстонской националистической партизанской организации, проводившей диверсионно-вредительскую шпионскую и террористическую работу и подготавливавшей вооруженное восстание против советской власти.

Сособой тройкой УНКВД по Краснодарскому краю 26 сентября 1936 года Милиц А.Я. приговорен к расстрелу с конфискацией всего лично ему принадлежавшего имущества. Приговор исполнен 4 октября 1936 года.

По протесту Военного прокурора Северо-Кавказского военного округа села Милица А.Я. пересмотрено и определением Военного Трибунала Северо-Кавказского военного округа от 30 марта 1956 года Милиц А.Я. полностью реабилитирован за отсутствием состава преступления.

Из сведений краевого партийного архива Милиц А.Я. членом ВКП(б) не состоял, по материалам уголовного дела он проходит как «карательным».

Заведующий отделом председатели край *В. Димитров*

Krasnodari parteikontrolli komisjoni vastus Artur Miilitsa omastele 1989. aastal, milles on sõnastatud NKVD organite süüdistus Artur Miilitsale: «...osales alates 1935. aastast kontrrevolutsioonilises eesti natsionalistlikus ülestõusuorganisatsioonis, mis viis läbi diversioonilis-kahjurilikkude, spionaaži- ja terroristlikku tööd ning valmistas ette relvastatud ülestõusu nõukogude võimu vastu». Eritroika mõistis A. Miilitsa surma mahalaskmise läbi koos kogu talle isiklikult kuuluva vara konfiskeerimisega. Surmaotsus viidi täide 4. oktoobril 1938. — Artur Miilits rehabiliteeriti 30. märtsil 1956

külasid, kus eestlased on nüüd vähemusrahvas. Näiteks Purna (Burna) ja Punase Lageda küla, Stavropoli krais Esto-Haginsk ja Allmäe küla, mis kahe aasta pärast tähistab oma 125 aasta juubelit.

*

Minu tagasihoidlik käsikiri oli juba kirjastuses, kui sõitsin Moskvasse osa võtma ühingu «Memoriaal» II üleliidulisest konverentsist 1.—3. juunini 1990. See konverents osutus ootamatult asjalikuks ja tõsiseks. Jäid hinge rehabiliteeritute sõnavõttud, päevakohane näitus ning vastuvõetud resolutsioonid, otsused ja kirjatekstitid.

Põhiresolutsiooni üks punkte kõlab järgmiselt:

«Õigusriigis, mida me rajame, peab repressioonide sugulastel olema õigus mätta omaste jäänuseid inimeste kombel (praegu on need jäänused salahaudades, kraavides ja aukudes, mida avastatakse nüüd igas linnas), übermatmine peab toimuma riigi kulul.»

Kannatused, mis selle suure riigi inimesed on pidanud läbi elama, on piiritud. Miljonid viidi ära kodudest, aeti kaugele külmale maale, kus nad ebainimlikes tingimustes surid nälga, talusid mõnitusi, piinu, langesid timukate ohvriteks. Järelejäädud rahvas ja ka uued põlvkonnad on selle tagajärjel moraalselt traumeeritud. Kannatanud on eranditult kõik NSV Liidu rahvused, eriti vähemusrahvad. Mõttetu oleks küsimus, kes kellele liiga tegi või kes kellele võlgu on. Kõik on niigi selge... Igaüks peab nüüd aru saama, mis ja kuidas see nõnda sündida sai, teadma, kus on tema koht ja kus ta vajalik saab olla. Peame alati täitma oma inimlikku kohustust.

Moskva konverentsil tutvusin Kubani ülikooli õppejõuga, ajalookandidaat S. Kropatšoviga, kes koos oma kolleegidega on teinud palju selleks, et välja selgitada aastail 1920—1950 Põhja-Kaukaasias tegutsenud karistusorganite massilised repressioonid, kuriteod ja tagajärjed. Koostatakse kannatanute ja hukkunute nimekirju. On leitud mõrvatute matusepaigad Krasnodaris. Kavatakse jäädvustada nende mälestus. Kõike seda eelkõige selleks, et selliseid massimõrvade aegu enam kunagi ei korduks. Ja et neid ei unustaks uued põlvkonnad.

Valdava enamuse meie Uus-Eesti küla emade, isade, vanaisade, vendade, onude, sugulaste ja tuttavate matusepaigad on usutavasti Krasnodari linnas või kusagil selle ümbruses.

Otsime meiegi.

Langetagem pea,

ärgem unustagem ühtegi neist...

HILDA SABBO

РЕЗЮМЕ

В ночь на 28 июля 1938 года в эстонской деревне Ново-Эстоновка Отрадненского района Краснодарского края работниками НКВД были арестованы почти все взрослые (95 мужчин и 1 женщина). Из 423 жителей (115 семей) в селе осталось всего 5 трудоспособных мужчин. В переписке с родными были только четверо из репрессированных. Двое, отбыв свой срок, вернулись домой. Один вскоре куда-то уехал (дальнейшая его судьба неизвестна), другой был убит при невыясненных обстоятельствах. Во времена хрущевской оттепели жители деревни на свои запросы получили извещения о смерти своих родных с подозрительными диагнозами или вовсе без диагнозов. В наше время все, кто запрашивали о судьбе своих родных, получали официальные документы о том, что последние были расстреляны 4 октября 1938 года.

Ново-Эстоновка была основана в 1923 году на землях разоренного казаками имения помещика Стоялова. Сюда переехали жители двух эстонских поселений, расположенных у северного подножия Большого Кавказа. Эти поселения неподалеку от станицы Зеленчукской и Черкесска возникли в 1860-ые годы, когда правительство России колонизовало завоеванные у горцев земли, которые заселялись преимущественно безземельными батраками, веками искавшими возможности собственным трудом обеспечить себе сносные условия жизни. Земли здесь давали мало — всего по две десятины на семью, да и та была малопродуктивна. К тому же в годы гражданской войны резко обострились отношения с соседями-казаками, с которыми поселенцы оказались по разную сторону фронта. Некоторые молодые люди воевали, например, у легендарного казачьего красного командира И. А. Кочубея.

В условиях нэпа на плодородной кубанской земле, в Ново-Эстоновке, жизнь эстонцев быстро пошла в гору. Коллективизация вызвала некоторое замешательство, однако через 4—5 лет жизнь снова наладилась. Люди приспособи-

лись к новым условиям, рачительно пользовались приусадебными участками, умело вели личное хозяйство. Народ был сыт. Поднялся и культурный уровень жизни сельчан.

А после той жуткой ночи, когда всех мужчин забрали, весь тяжелый труд, все заботы о семье легли на женские плечи. Женщины подгоняли угрозами сослать вслед за мужчинами. Жизнь превратилась в сущий ад. Семьи были разрушены, дети остались без отцов. Эстонскую школу закрыли. Даже самодеятельность разрешали вести только на русском языке. Люди стали под любым предлогом покидать деревню. Дома стояли пустые. До несчастного 1938 года у эстонцев были нормальные деловые отношения с соседями. То ли соседи поверили распространенную тогда версию о том, что эстонцы готовят вооруженное выступление против советской власти, что из Эстонии им для этого доставляют самолетами вооружение, то ли война ожесточила людей, но все чаще эстонцев стали упрекать в том, что они живут на чужой земле, предлагали им убраться на свою родину.

Причина была в высоком уровне жизни эстонцев, соседи подозревали, что у них более плодородная почва. Зброшенные, пустующие дома обживали семьи соседей. Но когда из села уехали последние коренные жители — эстонцы —, его покинули и «новоселы». Земля сама никого не кормила. Деревня опустела. Полдеревни вспахали, остальная часть заросла бурьяном, как было в 1923 году. Только обезображена развалившимися и поросшими бурьяном постройками. В центре бывшего богатого села, там, где находился клуб, теперь раскинулся полигон для захоронения токсических отходов. Здесь никогда не возродится ни село, ни деревня и не появятся новые жители.

СОДЕРЖАНИЕ КНИГИ:

Читателю

Арнольд Таккин. Краткая история села Ново-Эстоновка

Далеко от родины

Построение новой жизни

Разрушение

28 июля 1938 года

Что помнят дети?

Что вспоминают жены?

О чем писали заключенные?

Письма Яана Гольма к супруге Эльвине Гольм

Письма Алексея Гейнтса к Эльвине Гольм

О чем говорили бывшие заключенные?

Пээтер Тэдэр. К женщинам села Ново-Эстоновка

Каарэл Сааме. Воспоминания о родной деревне

48 лет позже

Резюме

Приложения

1. Список репрессированных села Ново-Эстоновка
2. Список репрессированных эстонцев села Банатов

ÜS-ËESTI KÜLA RËPRESSEERITUTE NIMEKIRI

1. Annus, Mihkel, 1885
2. Assor, Eduard Gustavi p., 1898
3. Assor, Maria Peetri t., 1895
4. Eiman, Johannes Karli p., 1895
5. Henno, Jaan Johannese p., 1893
6. Henno, Jaan Karli p., 1905
7. Henno, Tõnis Johannese p., 1902
8. Hindrekson, Voldemar
9. Holm, Adolf Karli p., 1906
10. Holm, Albert Aleksandri p., 1902
11. Holm, Anton Johannese p., 1904
12. Holm, Jaan Hansu p., 1887
13. Holm, Jaan Johannese p., 1909
14. Holm, Johannes Hansu p., 1880
15. Holm, Julius Johannese p., 1914
16. Holm, Kaarel Hansu p., 1872
17. Holm, Villem Johannese p., 1912
18. Jaakus, Albert, 1904
19. Jaakus, Anton Hendriku p., 1918
20. Jaakus, Hendrik Tõnu p., 1886
21. Jakobson, Albert Jüri p., 1904
22. Kalmus, Johannes Johannese p., 1910
23. Kask, Johannes Gustavi p., 1904
24. Kevvai, Osvald Joeli p., 1902
25. Kiitam, Aleksander Jakobi p., 1908
26. Kiitam, Anton Jakobi p., 1898
27. Kiitam, Eduard Jakobi p., 1912
28. Kiitam, Friedrich Jakobi p., 1912
29. Kiitam, Jaan Gustavi p., 1901
30. Kiitam, Jüri Jakobi p., 1895
31. Kitsel, Johannes Eduardi p., 1902
32. Kitsel, Paul Niguli p., 1905
33. Kitsel, Roobert Niguli p., 1912
34. Kitsel, Voldemar Niguli p., 1903
35. Koppel, Juhannes Gustavi p., 1904
36. Kremm, Anton Mihkli p., 1909
37. Kremm, Nikolai
38. Käsperg, Villem Mardi p.
39. Linask, Jaan Jaani p., 1909
40. Miilits, Albert Jaani p., 1908
41. Miilits, Arnold Jaani p., 1903
42. Miilits, Artur Jaani p., 1913
43. Miilits, Jaan Reinu p., 1900
44. Milhausen, Jaan Mardi p., 1910
45. Milhausen, Mart Hinnu p., 1889
46. Miilman, Aleksander Kristjani p., 1895
47. Miilman, Martin Kristjani p., 1898
48. Oja, Aleksander Augusti p., 1910
49. Oja, Alvin Jaani p., 1902
50. Oja, Ilmar Johannese p., 1915
51. Oja, Imant Martini p., 1906

52. Oja, Johannes Jaani p.
53. Org, Valter Jaani p., 1892
54. Peek, Artur Otto p., 1910
55. Piho, Alfred Otto p., 1916
56. Piho, Otto Jakobi p., 1885
57. Piho, Richard Otto p., 1903
58. Pöld, Arnold Peetri p., 1910
59. Pöld, Friedrich Peetri p., 1904
60. Pöld, Juulius Johannese p., 1907
61. Pöld, Otto Johannese p., 1910
62. Pöld, Ruudi Peetri p., 1912
63. Põltsam, Johannes Karli p.
64. Raadik, August Indreku p., 1908
65. Raadik, Martin Indreku p., 1906
66. Rammo, Roobert
67. Reinson, Jaan
68. Riisenkamf, Johannes Mihkli p., 1898
69. Ront, Jaan Rudolfi p., 1909
70. Ront, Feodor Rudolfi p., 1907
71. Roozenthal, Villem Samueli p., 1914
72. Rudi, Anton Antoni p., 1900
73. Rudi, Jaan Mihkli p., 1888
74. Rünt, Gustav Abrami p., 1890
75. Sabbo, Albert Tõnise p., 1901
76. Sabbo, Arnold Tõnise p., 1909
77. Sabbo, August Tõnise p., 1903
78. Soobik, Kaarel Semjoni p., 1883
79. Taiver, Jaan Tõnise p., 1904
80. Taiver, Johannes Tõnise p., 1908
81. Takkin, Juulius Johannese p., 1886
82. Teevet, Gustav
83. Terav, August, 1895
84. Turu, Jakob Jakobi p., 1900
85. Vaaks, Samuel
86. Valter, Johannes, 1903
87. Vares, Jaan Jaagu p., 1902
88. Vatter, Albert Jüri p., 1905
89. Vatter, Albert Villemi p., 1903
90. Vatter, Aleksander Villemi p., 1907
91. Vatter, Jaan Villemi p., 1901
92. Vatter, Juulius Villemi p., 1909
93. Veeber, Aleksander Jaani p., 1901
94. Veeber, Oskar
95. Veeber, Richard Jakobi p., 1909
96. Viru, Aleksander Jaani p., 1908

1929. AASTAL OLID UUS-EESTI KÜLAS TEHTUD KULAKUKS:

1. Holm, Albert	3. Henno, Anton	5. Kiitam, Jaan
2. Holm, Kaarel	4. Kiitam, Gustav	6. Tedre, Peeter

Needki mehed arreteeriti, pered aeti kodudest välja ja kraam võeti ära. Perekonnad pidid otsima uue elupaiga.

1933. AASTAL OLID SÜÜDISTATUD SABOTAAŽIS:

1. Henno, Anton	3. Kiitam, Jaan	5. Milhausen, Mart
2. Henno, Tõnis	4. Kiitam, Jüri	6. Püks, Karl

LISA 2

BANATOVI KÜLA REPRESSEERITUD EESTLASTE NIMEKIRI

Banatovi küla paiknes Uus-Eesti naabruses, umbes 3 kilomeetri kaugusel. Eestlased olid sinna tulnud Sorikülalt, mis asus tollase Maruha küla naabruses. Uus-Eesti ja Banatovi küla rahvas oli omavahel tihedas läbikäimises, tunti hästi üksteist või oldi omavahel sugulased. Käidi üksteisel külas, ka peod ja üritused olid tihti ühised.

Banatovi küla meeste saatus oli sama. 1938. aasta 28. juulil arreteeriti kõik ühe öö jooksul. Tänapäev ei ole äraviidutelt saadud ühtki kirja.

Küla hävis pärast sõda kiiresti. Rahvas valgus linnadesse ja mujale laiali, vaid vähesed pöördusid kodu-Eestisse tagasi.

1. Allak, Aleks	15. Püks, Mart
2. Aru, Joosep	16. Rammu, Ilmar
3. Aule, Aadu	17. Reisman, Johannes
4. Aule, Jakob	18. Ront, Johannes Otto p.
5. Aule, Jüri	19. Sabbo, Johannes
6. Elias, Aleksander	20. Saier, Emanuel
7. Jaakus, Aleksander Jaani p.	21. Tiks, Aleksander
8. Jaakus, Jaan	22. Tiks, Jaan
9. Jaakus, Johannes Jaani p.	23. Tiks, Jaan Juhani p.
10. Kallakas, Aleksander Jüri p.	24. Tiks, Peeter
11. Kallakas, Jaan Jüri p.	25. Valter, Jaan Otto p.
12. Kimm, Jaan Antoni p.	26. Pontus, Karl Aadami p. — arreteeriti 1938. aastal Novorossiiskis. Tema oli meremees.
13. Kreeps, Mihkel	
14. Lello, Priit Aadu p.	

1929. AASTAL OLID KULAKUKS TEHTUD PEREKONNAD:

1. Kriiman, Juhan
2. Püks, Mart

SISUKORD

Lugejale	3
Arnold Takkin. UUS-EESTI KÜLA LÜHIKE AJALUGU	4
Kaugel kodumaast	4
Uut elu rajamas	11
Lammutamine	19
1938. AASTA 28. JUULI	25
Mida mäletavad lapsed?	25
Mida meenutavad naised?	37
MILLEST KIRJUTASID VANGID?	43
Jaan Holmi kirjad abikaasale	43
Aleksi Hints kirjad Elviine Holmile	58
MILLEST RÄÄKISID ENDISED VANGID?	61
Peeter Teder. EESTI KÜLA NAISTELE	64
Kaarel Saame. MÄLESTUS KODUKÜLAST	65
48 AASTAT HILJEM	66
Резюме	74
Lisad	
1. Uus-Eesti küla represseeritute nimekiri	77
2. Banatovi küla represseeritud eestlaste nimekiri	79

Гильда С а б б о. ГИБЕЛЬ. На эстонском языке. Художник-оформитель П. Уртсон. Таллинн, изд-во «Олион».

Toimetaja H. Kermik. Kunstiline toimetaja M. Kubu. Tehniline toimetaja A. Merirand. Korrektorid S. Hiie, I. Põkner.

Laduda antud 25. 07. 90. Trükkida antud 14. 11. 90. Formaati 60×84/16. Trükipaber nr. 1. Kirj: žurnalinaja. Kõrgtrükk. Trükipoognaid 5,0. Tingtrükipoognaid 4,65. Tingvärvi-tõmmiseid 4,89. Arvestuspoognaid 4,50. Trükiarv 3000. Tellimus nr. 784. Hind rbl. 5.—. Tellitud töö. Kirjastus «Oliion», 200090, Tallinn, Pikk 2. Trükikoda «Vaba Maa», 200001, Tallinn, Pikk 58.

Selles raamatus jutustavad meedik Hilda Sabbo ja ajaloolane Arnold Takkin, mõlemad Kaukaasias repressseeritud eestlaste järeltulijad, kunagi Elbruse jalamil rajatud Uus-Eesti küla hävingust. 28. juulil 1938 ära viidud Uus-Eesti küla meeste traagilisest saatusest saame teada omaste mälestustest ja vangilaagrist saadetud kirjadest.